

NÖVEKEDÉSÖSZTÖNZÉS, VERSENY ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Elméleti megfontolások és a gazdaságpolitika szerepe

KÖRÖSI István

1. Bevezetés

A gazdaságban fenntartható, azaz tartós, jó struktúrában végbemenő, hosszú távon finanszírozható és környezetbarát növekedésre van szükség. A korábban Nyugat-Európában sikeres szociális piacgazdaság eróziója és a környezeti válságtényezők súlyosbodása alapvető megújulást igényel; az ökoszociális piacgazdaságnak a XXI. század követelményeinek megfelelő kiépítését. Az ökoszociális piacgazdaság stratégiai háromszögét a gazdaság, a társadalom és a környezet képezi. A gazdaságban a növekedés, az egyensúly és a jóllét biztosítása a fő cél. A társadalomban a szociális béke, a biztonság és a felemelkedés áll előtérben. Az ökológia a természeti – a természetes és az emberi munkával teremtett – környezet megóvását és észszerű hasznosítását kívánja elérni a természetes létalapot megőrzésével, a biodiverzitás és a jövő generációk létérdekeinek figyelembevételével.

A versenyképesség derivátum, a makrogazdaság és a vállalatok működésének eredményességét tükrözi. E tanulmányban azt vizsgálom meg, hogy a növekedést ösztönző gazdaságpolitika milyen szerepet játszik a fenntartható növekedés biztosításában és ezáltal a makroszintű (nemzetgazdasági) versenyképesség javításában. Az országok makrogazdasági versenyképessége egyrészt függ az egész vállalati szféra teljesítményétől, másrészt a makroszintű fejlettség, a sza-

* A közgazdaságtudomány kandidátusa, ny. egyetemi docens, PPKE JÁK, ny. tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet. E-mail: drikorosi@gmail.com

bályozás, az intézmények, a gazdaságpolitikai ösztönzés, a közszolgáltatások és az infrastruktúra állapota lényegesen befolyásolja a vállalatok működését. A makrogazdasági keretfeltételrendszer alakulása nagymértékben hat a vállalatok működésének eredményességére. Az input oldalon ez a termelési feltételek, a költségek alakulásában, a munkaerő állományának mennyiségi, minőségi, szerkezeti összetételében nyilvánul meg. Az output oldalon a piacra kerülés, a piaci szereplés mozgástere nő a piacbővülés révén, másrészt az adózási feltételek nagyban hatnak a nettó vállalati profit alakulására, ezáltal a versenyképességre.

A versenyképesség rendkívül komplex kategória és a gazdaság minden szegmensében sok tényezőtől függ. A versenyképességet igen sokan definiálták. Az egyik legelfogadottabb definíció Michael E. Portertől származik. Porter korai elemzéseiben a versenyképességet vállalati kategóriának tekintette, majd későbbi klasszikus művében már nemzetgazdasági, makroszintű fogalomként is definiálta: „A versenyképesség az a nemzetgazdasági mutató, amely azt fejezi ki, hogy egy nemzet milyen hatékonyan hasznosítja a rendelkezésére álló emberi, pénz és természeti tőkét”. [PORTER (1998), idézi: CsATH (2011), 110. old.]. A makroszintű versenyképesség romlása az országok világgazdasági térvesztéséhez vezet. Ezt egyértelműen tükrözi a világgazdasági részesedés tartós csökkenése (hiszen a világexport mindig száz százalék), és a pozícióvesztés tükröződik a *terms of trade* (világgazdasági cserearányok) romlásában is, mivel ez azt jelenti, hogy az országnak ugyanannyi importért több exporttal kell fizetnie, vagy ugyanannyi exportért kevesebb importot tud beszerezni, azaz a nemzeti munkáját leértékeli a világgazdaság. Ugyanez megnyilvánul a vállalatok versenyképességének alakulásában is. (Adott termék vagy szolgáltatás hazai és nemzetközi piacán százalékos térnyerés vagy térvesztés, a rentabilitás növekedése vagy csökkenése). A nemzetközi versenyképesség és az árváltozások összefüggéseiről részletes összehasonlító történelmi elemzést tartalmaz Botos József könyve [BOTOS J. (1982)]. A versenyképesség egyik alapkategóriája maga a verseny. Az ideális, a valóságban nem létező tökéletes piacon tökéletes verseny uralkodna, amelynek az ismérveit a tankönyvek tartalmazzák.

A verseny a valóságban nem lehet tökéletes, de megfelelő, intenzív, jó és tisztességes lehet. Ehhez sokszereplős piac kell; sok eladó, sok vevő és kiegyensúlyozott erőviszonyok. Ebben nagy szerepet játszik az állam versenypolitikája, amely a tisztességes versenyt igyekszik kikényszeríteni, védi, biztosítja, szabályozza a piacra lépést, a piaci magatartást, a piac működésének keretfeltételeit jogi szabályozás és intézmények (versenyhivatal, versenyfelügyelet, piaci ellenőrzési szervek) révén.

A történelemben egyaránt voltak a verseny intenzitása és jó működése szempontjából jobb és kevésbé jó korszakok. A XIX. századi szabadversenyos kapitalizmus a tőketulajdonosoknak kedvezett, a munkavállalók azonban nem vagy alig tudták érvényesíteni jogos érdekeiket. A szakképzetlen munkások tömege volt munkanélküli, így kiszolgáltatottak voltak a munkanélküliség fenyegetésének azok is, akiknek volt munkahelyük. A munkaidő igen hosszú volt; napi 12, sőt 14 óra, a bérszínvonal alig haladta meg az éhbért, a munkafeltételek igen rosszak voltak, a munkások bizonytalanságban tengődtek, a bármikori elbocsátástól való félelemben élve. Ezen igyekeztek változtatni az 1860-as évektől kezdve Nagy-Britanniában a *trade union*ok, a szakszervezetek. A következő nagy változást a bismarcki törvények hozták Németországban 1878-tól, ahol Bismarck a nehézipar és a hadiipar fellendítése, Németországnak Angliához történő felzárkózása érdekében a sztrájkok elkerülésére és a társadalmi nyugalom biztosítására törekedett. Így kezdett lassan kiépülni a társadalombiztosítási rendszer, előbb a baleset- és rokkantsági biztosítás, majd a betegsegélyző és a nyugdíjrendszer.

A második világháború után került sor a szociális piacgazdaság kiépítésére Európában. Különösen kiegyensúlyozott fejlődést biztosított a rajnai modell Németországban, Hollandiában, Ausztriában, a skandináv modell az északi országokban és az angolszász modell Nagy-Britanniában és Írországbán. Ezekhez hozzátartozott az átfogó versenypolitika és a tisztességes verseny feltételeinek kidolgozása, érvényesítése és ellenőrzése. Az 1950–1973-as időszak a növekedés és a verseny aranykora is volt, az intenzív verseny hozzájárult a növekedéshez és a piac viszonylag jó működéséhez. Az EU vámuniójának létrehozása 1968 júliusára tovább bővítette a piacot, élénkítette a versenyt.

A nemzetközi kereskedelem bővülése és a nemzetközi kereskedelempolitikai, vámleépítési megállapodások az 1947-től működő GATT keretében szintén hozzájárultak a világgazdasági verseny intenzitásának növekedéséhez. A műszaki fejlődés új vívmányainak ugrásszerű bevezetése, az erősödő innováció a nemzetközi versenyképességet növelő döntő fontosságú tényezővé váltak.

Nagy horderejű, súlyos következményekkel járó ellentétes irányú tendenciák kibontakozásának is tanúi vagyunk, amelyek korunkban (1973-tól napjainkig; 2020-ig) rendkívül felerősödtek. Ezek közül kiemelkedik a multinacionális vállalatok előretörése, amelyek egyre nagyobb túlerőre tettek szert és ezt érvényesítik az erőfölényük kiaknázása révén. Ez a verseny nagymértékű eltorzításához, *oligopol* pozíciók kialakulásához vezetett. A jelenlegi világgazdasági verseny alapvetően *oligopol* verseny, a multinacionálisok által diktált, befolyásolt, gyakran kikényszerített feltételekkel, így a versenyképesség torzulása állandósult. A

multinacionálisok alkuereje által uralt piacszervezet mesterségesen eltorzított a költség- és árképzési tényezők miatt. A piacok és a fogyasztók növekvő mértékű befolyásolása gyakran erősebb, mint a hagyományos növekedési és kereskedelem bővülési tényezők hatása.

A globalizáció legfőbb negatív hatásai közé tartoznak a környezeti károsítás mellett a globális jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek növekedése, a spekulatív nemzetközi tőkeáramlás, a termelési tényezők kikényszerített alul- és felülárakozása, a profitrepatriálás megnövekedése. Ezért a nemzeti és az EU-szintű versenyszabályozást a multinacionális vállalatok világméretű, saját szempontjaik szerint alakított termelési és értékesítési stratégiáikkal gyakran keresztezik vagy kikerülik. Különösen a nemzetközi tőkeáramlás lépi át folyamatosan a szabad átutalások révén a nemzeti és az EU-s tőkepiacot. Mindez alapvetően behatárolja, korlátozza a nemzeti gazdaságpolitikák mozgásterét és az EU-szintű szabályozás lehetőségeit is. Ennek ellenére – megítélésem szerint – a nemzeti adottságokra építő, azokat észszerűen felhasználó és a nemzeti erőforrásokat gyarapító, konzisztens, megalapozott gazdaságpolitika nagyban hozzájárulhat a nemzeti érdekek érvényesítéséhez, a felzárkózáshoz, a versenyképesség makro- és mikroszintű javításához.

A versenyképesség erősítésének jelenleg kiemelkedő, felértékelődő tényezője az emberi tudás, a humán erőforrás. Az oktatás-képzés-szakképzéstől a tudománypolitikán és a K+F-en át vezet az út a tudományos eredményekig, a találmányokig. Az invenciókat gyorsabban és hatékonyabban piacképes innovációkká érlelő országok – az innováció extraprofitját a fenti láncolatba visszaforgatva – folyamatosan erősíthetik pozícióikat, nemzetközi versenyképességüket. A nemzetközi versenyképesség fogalmát és tényezőit részletesen elemzi: BOTOS J. (2000).

A jelentős humán tőkével, jól képzett munkaerő-állománnyal rendelkező, nagy hozzáadott értéket teremtő kis országok sikeresen szerepelnek a világ-gazdaságban. A *World Competitiveness Report 2019.* évi adatai szerint a tíz legversenyképesebb ország között hat kis ország szerepel. Az első öt között – a második helyen álló USA-n kívül – rendre kis méretű, de magas teljesítményű országok szerepelnek (Szingapúr, Hongkong, Hollandia és Svájc). A XXI. század alapvető tendenciájává vált a humán tőke felértékelődése a többi termelési tényezővel szemben. A magasan kvalifikált munkaerő iránti kereslet gyorsabban növekszik, mint annak kínálata. Ezért az oktatást, a K+F-t, az innovációt előtérbe helyező és ösztönző gazdaságpolitika a nemzetgazdaságok felemelkedésének legjobb, követendő útját jelenti.

A gazdasági növekedés és egyensúly egyidejű, hosszú távú biztosítása kezdetektől fogva a közgazdaságtan és a gazdaságpolitika alapkérdései és elsődrendű céljai, valamint stratégiai törekvései közé tartozik. Korunkban a növekedésen túlmutató fenntartható fejlődés biztosítása a tartós finanszírozhatóság és a dinamikus pénzügyi egyensúly mellett került előtérbe a közgazdaságtanban és a gazdaságpolitikai stratégiában egyaránt.

A következőkben azt elemzem, hogy mit állítanak a növekedés, az egyensúly, a beruházások, a műszaki fejlesztés és az innováció összefüggéseiről a XX. század második felétől napjainkig a világ nagyhatású, elismert közgazdasági gondolkodói és mi az üzenetük lényege témánk szempontjából. (Ezért nem életművük egészét és a gazdasági elméletek történetében betöltött helyüket elemzem, hanem kizárólag a témakörünkre vonatkozó megállapításait.)

2. A közgazdasági elméletek fő megállapításai a növekedési tényezőkről

A második világháború utáni modern növekedési elméletek a keynesi elmélet alapjait figyelembe véve, arra építve születtek. Harrod és Domar a növekedési elméletek kiemelkedő, klasszikus képviselői [HARROD (1948) és DOMAR (1947)]. A növekedésben – Keynest követve – döntő szerepet tulajdonítottak a piac bővülésének és a beruházásoknak. A beruházások két fajtájaként Hicks 1950-ben konjunktúraelméletében az autonóm és az indukált beruházásokat különböztette meg, Domar 1948-ban megjelent növekedési elmélete nyomán [HICKS (1950), DOMAR (1947)]. (Az autonóm beruházást független változónak tekintette. Ennek három fajtája van: 1. az állami beruházások, 2. a technikai fejlődés által indukált beruházások és 3. a hosszú távú beruházások, mivel a beruházók nem ismerik pontosan a hosszú távon belépő beruházások nyomán keletkező termékek, illetve szolgáltatások iránti keresletet. Hicks, Hansen és követőik hangsúlyozzák, hogy a növekedés alapját az autonóm beruházások képezik. A beruházások másik alaptípusát az indukált beruházások jelentik [HANSEN (1951)]. Ezek változása Hansen és Samuelson szerint a fogyasztási cikkek keresletének változásától függ, J. Maurice Clark szerint viszont általában a végtermékek keresletétől, mert az új termelő berendezések iránti kereslet növekedése ugyanúgy beruházásokat indukál az ezeket gyártó szektorban [CLARK (1917)].

Hicks és Harrod rámutatnak arra, hogy a tényleges és az optimális kapacitás közötti különbség beruházásokra ösztönöz. Ha az összkereslet elégtelen, a

rendelkezésre álló tőkeállománynak csak egy részét használják ki, az elavult tőkejavak jelentős részét nem érdemes felújítani. Minél alacsonyabb a felújítások aránya a bruttó beruházásokban (pl. szükséges felújítások elhanyagolása), annál nagyobb ingadozást idéz elő a kereslet változása a beruházásokban.

A kereslet változása és a beruházások változása közötti hatás (akcelerátor-hatás) sokkal kevésbé egyértelmű, mint azt a modellek tartalmazzák. Figyelembe kell venni a technikai haladás hatásait és egyre nagyobb mértékben mindazokat a társadalmi, gazdasági tényezőket, amelyek hatnak a keresletre termelési, piaci oldalról és a jövedelmek, az újraelosztás alakulása révén egyaránt. A foglalkoztatottak jövedelme a termelés és a termelékenység növekedési ütemétől elmaradóan növekszik, így a fogyasztói összkereslet sem bővül megfelelően. A bérek aránya a GDP-hez képest az 1950-es és 1960-as évtizedben növekedett a fejlett országokban, az 1980-as évek óta az USA-ban és az európai országok jórésztében viszont csökkent. A lekötött tőkére számított profitráták csökkentek, ami a beruházások növekedésére kedvezőtlenül hat. A forgalom növekedése és a nyereség alakulása eltérő ütemű, sőt, gyakran nem alakul párhuzamosan. Az 1970-es évek óta felgyorsult a termelés és a fogyasztás szerkezetének átalakulása. A szektorok növekedési dinamikája közötti különbségek nagyon megnöttek, sőt, egyre nőnek ugyanazon ágazaton belül is a dinamikus bővülő és a hanyatló területek közti különbségek. A kereslet növekedése és a beruházások közötti kapcsolatot meghatározó tényezők komplexebbé válnak (tőkeefficiens változása, akcelerátor-elv érvényesülése). A beruházásokat az 1950-es és 1960-as években nagyobb mértékben a kereslet változásaival magyarázták, az 1970-es évek óta egyre inkább előre törnek a műszaki fejlődés által indukált modernizációs beruházások. Az összkereslet növekedése elmarad a kapacitások bővülésétől, a fölös kapacitások pedig akadályozzák a további beruházásokat, illetve a meglévő régiék erkölcsi kopása, elértéktelenedése felgyorsul. Ha a megnőtt kapacitásokat nem lehet kihasználni, megnő a munkanélküliség. Domar rámutat, hogy a ma elegendő beruházás egyre több beruházást tesz szükségessé a jövőben. Szerinte meg kell találni a beruházásoknak azt a növekedési ütemét, amely mellett a beruházások két hatása; a kapacitást növelő és a piacbővítő, egyensúlyba kerül [DOMAR (1947)].

Kritikus gondolataim: 1. A valóságban a beruházások gyakran elégtelenek, gyakran pedig 'túlfutnak', nem elegendő a piac a megnövekedett kínálat számára. 2. Az egyensúlyi növekedési pálya kialakításához messze nem elegendő a kereslet és a beruházások elemzése, hanem a növekedésre ható társadalmi-gazdasági tényezők komplex vizsgálata szükséges. 3. A műszaki haladás hatásainak vizsgálatát is egyre inkább előtérbe kell helyezni. 4. Domar modelljében

nem szerepel a foglalkoztatás és a munkanélküliség mint kulcstényező. A teljes foglalkoztatást a teljes kapacitáskihasználtság eredményeként értelmezi.

Harrod elmélete szerint a növekedést végső soron a kereslet növekedése váltja ki. Harrod összekapcsolja a multiplikátor- és az akcelerátor-hatást. A nemzeti jövedelem és a fogyasztási kereslet növekedése az akcelerátor-hatáson keresztül beruházásokat indukál, a beruházások pedig a multiplikátor-hatáson keresztül növelik az összkeresletet. Ha a nemzeti jövedelem egyensúlyi ütemben nő, akkor annyi beruházást indukál, amennyi a nemzeti jövedelemnek megfelelő összkeresletet teremt. Korunkban viszont azt tapasztaljuk, hogy a jövedelmi viszonyok aránya a tőketulajdonosok javára és a munkavállalók kárára tolódott el, ami kedvezőtlen a piac bővülése szempontjából. A megtakarítások növekvő része nem a reál szférába történő beruházássá válik, hanem spekulatív befektetéssé a nemzetközi tőkepiacon, mert az utóbbival elérhető hozam nagyobb, mint a termelő szférában elérhető adózás utáni profitráta.

A profitmaximalizálásra való törekvés arra készíti a vállalkozókat, hogy jó konjunktúra idején termelésüket egyre tovább bővítsék, a fogyasztási javak termelését a kapacitások normális kihasználásán túl is növeljék. Tömegesen felújítják és bővítik az állótőkéket. Az előbbi fenntartó és modernizáló hatású, a régi gépeket jobb újakkal pótolják. Az állótőkék felújítása után szükségszerűen a nettó bővítő beruházások nőnek, ami túlzott kapacitásokhoz vezet. A megnövekedett kapacitások kihasználása érdekében növelni kell a munka iránti keresletet, melynek következtében nő a reálbér. A növekvő reálbér viszont fékezi a reál profitot, ha a termelékenység vagy fiskális hatás nem ellensúlyozza. A piaci értékesítési problémák kieleződése recesszióba torkollik. Harrod a fellendülés fenntartását a vállalkozók pozitív várakozásaitól várja, akikből a piac nagyobb bővülése nagyobb optimizmust vált ki, egyre tovább bővíti termelésüket. A valóságban mindenkinek, a bizonytalan jövő kedvező alakulását remélve, a jelenben kell gazdasági döntéseket meghoznia és cselekednie. Napjainkban világszerte minél nagyobbak a bizonytalanságok a globalizáció körülményei között, annál nagyobb a tévedések és téves allokációk veszélye. Az az elégedett tőkés, aki egyenletesen fejleszti a termelését, a valóságban nem létezik.

Az állandó ütemű növekedésről Hicks jut eszünkbe. Hicks ezt „szabályosan haladó gazdaságnak” nevezi. „Hozzájárulás az üzleti ciklusok elméletéhez” című művében az időtényezőt figyelembe vevő dinamikus modellt kívánt adni [HICKS (1965)].

A tőkés gazdaságban az elemzők és a gazdaságpolitikusok egyaránt keresik a ciklikus kilengések csillapításának vagy megszüntetésének lehetőségét, a fejlődés azonban állandóan ciklikusságot mutat, a kívánt egyenletes növeke-

désnek nyoma sincs. (Nem is lehet.) A ciklikus kilengéseknek amplitúdója van, s az alsó vagy felső határt elérve a termelés visszapattan. Samuelson ezt biliárdasztal-elméletnek nevezte. Ha a termelés növekedési üteme gyorsul, a nemzeti jövedelmen belül csökken az autonóm beruházások aránya, nő viszont az indukált beruházásoké. Hicks szerint a fellendülés egészen a teljes foglalkoztatás eléréséig folytatódhat. Ténylegesen a fellendülés akkor törik meg, ha a termelés további növelése csökkenti, rontja a profitkilátásokat, akár a fajlagos termelési költségek növekedése, akár a piaci értékesítés romlása miatt. Hicks konjunktúra-elméletében a ciklikus ingadozások nem változtatják meg a növekedési potenciált (illetve trendet). A valóságban, ha az ingadozások nagymérvűek vagy növekvők, akkor hosszabb időre visszavetik a növekedést. Ezt a 2008–2009-es válság és következményei is bizonyították.

A növekedési elméleteken belül igen jelentős irányzatot képviselnek a neoklasszikus növekedési elméletek. Robert M. Solow szerint a termelési tényezők helyettesíthetősége és a tényezőárak mozgása, amelyet a határtermelékenységek határoznak meg, biztosíthatják a tényezők keresletének és kínálatának egyensúlyát [SOLOW (1956)]. A neoklasszikus növekedési elméletek modelljei termelési függvények, amelyekben a dinamizálás révén igyekeznek meghatározni a növekedési ütemet, kikapcsolva a technikai haladás hatását is. A Solowval szembeni bírálatok (Hogan és társai) egyrészt azt kifogásolják, hogy Solow azt feltételezte, hogy a termelési tényezők díjazása a határtermelékenységük szerint alakul. Ez alapvetően nincs így, mivel a monopóliumok/oligopóliumok befolyása és a skálahozadék változása a tényezőárakat nagymértékben eltéríti. Hogan arra is rámutat, hogy a tőkeállomány leértékelődhet, csökkenhet, a műszaki haladás nyomán keletkezett tudásállomány viszont összességében nem csökkenhet [HOGAN (1958)].

Joan Robinson fogalmazta meg az aranykori növekedés elméletét, amely állandó növekedésre, dinamikus egyensúlyra és teljes foglalkoztatásra épül, s ez párosul az erőforrások teljes kihasználásával [ROBINSON (1972)]. Robinson és követői jól tudták, hogy ez a valóságban nem is fordul elő, ők ezt mércének szánták az ettől eltérő növekedési utak értékelésénél. A növekedési ütem állandóságának feltételei: 1. A műszaki haladás és a lakosság növekedési üteme időben állandó legyen. 2. A termelési tényezők rugalmassága ne változzon. 3. A megtakarítási hányad állandó legyen és a tőkeállomány növekedése feleljen meg a termelés növekedési ütemének. Láthatjuk, hogy ezek a feltételek akkor sem teljesültek és ma sem.

Solow a műszaki fejlődésről és a beruházásokról szóló érett tanulmányaiban megkülönbözteti a 'nem-megtestesült' és a 'megtestesült' technikai haladást.

Az előbbi a termelési tényezők, folyamatok megszervezésének, működtetésének tökéletesítése, az utóbbi az igazi haladás, amely a legújabb tőkeállományt érinti, s általa 'vonul be' a műszaki haladás a termelésbe és növeli a versenyképességet.

Theodore W. Schultz hangsúlyozta a humán tőke jelentőségét. Rámutatott, hogy az oktatási ráfordítások sokkal gyorsabban nőnek a XX. század eleje óta, mint a fizikai tőkeképzés [SCHULTZ (1962)].

Arrow a tanulás kiemelkedő szerepét elemzi. Elemzésében az ismeretszerzés iskolai, iskolán kívüli és munkahelyi formáját is fontosnak tartja. Ő fogalmazza meg a „cselekvés révén való tanulás” (*learning by doing*) kategóriát. A technikai beruházások, az új gépek beállítása és működtetésének elsajátítása növeli az ismereteket és a munka termelékenységét. A munkaerő iskolázottságát, továbbképzését és szakmai tapasztalatait egyaránt fontosnak tartja.[ARROW (1962)].

Charles Kennedy a termelési lehetőségek közötti kombinációt kifejező transzformációs görbe mintájára megrajzolja az újítási lehetőségek görbéjét. Ez azt fejezi ki, hogy ha X százalékkal csökken az egységnyi termék előállításához szükséges munkamennyiség, mekkora százalékkal csökkenthető a fajlagos termék előállításához szükséges tőke. Az indukált technikai haladás a technikai szűk keresztmetszetek feloldását jelenti az újítások révén. Ez a neoklasszikus növekedési elméletek fontos új eleme, mivel korábban a technikai haladást semleges haladásnak tekintették. Charles Kennedy szerint a termelés összköltségén belül a tőke és a munka költségének hányada (aránya) meghatározza a tőkéseknek és a dolgozóknak a nemzeti jövedelemből való részesedése alakulását is [KENNEDY (1964)]. A műszaki haladás eredményeinek bevezetése a termelésben növekedést generál, hat a termelékenységre (*capital and labour productivity*) és a tényezőárak arányára, ezen keresztül helyettesítési hatással is járhat. Kaldor növekedési elméletében elutasítja a technikai haladás hatásának és a helyettesítési hatásnak az elválasztását. Az indukált technikai haladás bekapcsolásával az elemzésbe fontos újdonságként jelenik meg, hogy elvetik azt a feltételezést, hogy a tényezőhelyettesítés rugalmassága egyenlő lenne eggyel. Charles Kennedy és Antony P. Thirlwall szerint a korábbi neoklasszikus modellek túlértékelték a tőke hozzájárulását a növekedéshez és alábecsülték a technikai haladás szerepét [KENNEDY–THIRLWALL (1972)]. A határtermelékenységi elmélet fontos aspektusa, hogy magyarázatot kíván adni a jövedelemelosztás alakulására. A növekedési elméletek megállapításai fontos tanulságokkal szolgálnak, a valóságban azonban a növekedési pályák igen differenciáltan alakultak a monetáris és fiskális problémák, valamint a gazdaságpolitikák irányvonalának különbségei miatt és eltérő eredményessége következtében.

A neoklasszikus növekedési elméletek a termelési tényezőknek a növekedéshez való viszonyát kívánták kvantifikálni és modelljeikben kimutatni. A beruházások, a munkaerő, a termelékenység szerepének elemzése a növekedés szempontjából korunkban is igen fontos, de nem elégséges, mert a növekedés igen nagyszámú, komplexen ható tényező együttes eredője. A neoklasszikusokkal szembenálló neoliberais irányzat másként értelmezi a növekedést és annak mozgatórugóit.

A neokeynesi irányzatok a XX. század végén és az ezredforduló után újra megerősödtek és az állam gazdasági szerepvállalásának átalakulását egyre sokrétűbben elemezték. Az új növekedési elméleti modellekben növekvő tőkehozadékok szerepelnek, a tőkefelhalmozás növekedéséből származó pozitív externáliák miatt. Paul Romer [ROMER (1986)] szerint a növekvő hozadékok fő forrása a K+F-beruházások indukálta fejlődés és az általuk generált pozitív externáliák. A termelékenység-növelő hatás olyan nagy lehet, hogy a növekvő reálbérek mellett is ellensúlyozhatja azok profitrátát csökkentő hatását. Növekvő skálahozadék mellett a tőkefelhalmozás tovább folytatódhat a munkaerő-kínálat bővülése nélkül is.

Robert Lucas [LUCAS (1988)] szerint a gazdasági növekedést a humán tőke felhalmozása lendíti egyre tovább előre. Ehhez nincs szükség a meg nem újítható erőforrások felhasználásának növelésére. Ezért a gazdasági növekedést a humán tőke állandó felhalmozása állíthatja fenntartható pályára. A gazdaság két alapvető szektorra osztható: 1. a termékeket és szolgáltatásokat előállító szektor, 2. tudástermelő szektor, amely humán tőkét állít elő az egész gazdaság számára. Dani Rodrik viszont rámutat arra, hogy Kelet-Ázsia fejlődése és előretörése nem magyarázható meg csak vagy főleg a humán tőkére építve. Japán és Dél-Korea műszaki fejlődése és technológiai versenyképessége nagymértékben összefügg az oktatással és a K+F növelésével.

John K. Galbraith, az intézményi iskola egyik megalapítója alapvetően bírálja az orthodox közgazdaságtant. Rámutat, hogy mennél inkább nő a javak termelése, annál erősebb a „GDP-kultusz”, a törekvés az egyre nagyobb termelésre. Szerinte az amerikai gazdaság egyre nagyobb tömegben és jobb minőségben állítja elő a fogyasztási javakat (magán javakat), de elégtelenül a közjavakat [GALBRAITH (1977)].

Az új intézményi iskola (neoinstitucionalizmus) eszmerendszeréből COASE (1992), WILLIAMSON (1986) és NORTH (1992, 2005) munkásságának jelentőségét emelném ki. A neoinstitucionalisták rámutatnak az intézményi rendszer, a szervezetek és a szervezeti struktúrák szerepére a fejlődés meghatározó

tényezői között, s ideértik a társadalomban érvényesülő normák, szokások, szabályok szerepét is.

Oliver E. Williamson dolgozta ki a tranzakciós költségek tanát. A piac működése költséges és a gazdasági szereplőknek jelentős és növekvő tranzakciós költségekkel kell számolniuk [WILLIAMSON (1981)]. Coase és Williamson bírálják a hagyományos közgazdaságtant, mivel a piacot tartják a gazdasági koordináció fő helyszínének, holott a modern gazdaságban a koordináció nagy része a vállalatokon belül megy végbe [COASE (1960)].

Korunk neves közgazdászai közül néhány pregnáns személyiséget emelnék ki, ismét kizárólag abból az aspektusból, hogy nézetrendszerükben milyen fő gondolatok vonatkoznak a gazdasági növekedésre, a pénzügyi egyensúlytalanságokra és ezek révén a versenyképességre.

Michael E. Porter (1947–) kiemelkedő szerepet játszott a generikus versenystratégiák meghatározásában (szegmentálás, differenciálódás, költségek és az árvezérlő szereplő viszonya). A Porter-hipotézisben pedig azt fogalmazta meg, hogy a szigorúbb környezetvédelmi szabályozás előmozdítja az innovációt, hatékonysági és versenyelőnyökhöz vezet. Ezáltal Porter elemzései alátámasztják az ökoszociális piacgazdaság kiépítésének szükségességét és a gazdasági növekedés ökológiai megalapozottságának fontosságát. Újraértékelte a nemzetek komparatív előnyeit a nemzetközi versenyben [PORTER (1998)].

1992-ben Mankiw David Romerrel és David N. Weillel együtt kibővítette a gazdasági növekedésről szóló „Solow-modell”-t a humán tőke bekapcsolásával (IS-LM modell). A humán tőke képzésének beépítése dinamizálja a modellt, mivel annak időbeni alakulása kumulatív módon felgyorsíthatja a fejlődést. A gazdasági növekedés e tényezőjét egyre többen tartják kulcsfontosságúnak, sőt, meghatározó jelentőségűnek a versenyképesség szempontjából. Mankiw Loanable Funds elméletében azt mutatja be, hogy a hitelpiaci kereslet-kínálat alakulása határozza meg a kamatlábat.

3. Az állam és a gazdaságpolitika szerepe a fenntartható fejlődésben

A fenntartható és felzárkóztató fejlődés csak észszerű növekedésre, munkahelyteremtésre, szerkezeti modernizációra, egyidejű monetáris és fiskális stabilizációra és jó környezetgazdálkodásra épülhet. Különösen azt kell hangsúlyozni, hogy a fejlődés bázisa csak az emberi méltóság megélését biztosító, társadalmi méretű munkahelyteremtés lehet. Stabil munkahelyek és szociális biztonság

nélkül nincs, nem lehet fejlődés, csak további periferizálódás. A pénzügyi stabilizáció ugyanakkor nem épülhet restrikcóra, az előbbit csak tartós fejlődés bázisán lehet megvalósítani.

Gazdaságpolitikai szempontból a modernizáció fő tényezőinek tekintendők: 1. a fejlett technológiák átvételének és alkalmazásának ösztönzése, 2. a globális innovációs folyamatokba történő bekapcsolódás, 3. fejlesztési források biztosítása, 4. a tőkepiacok fejlettsége és működése, 5. jól képzett és megfelelően motivált munkaerő-állomány kialakítása és hasznosítása. A finanszírozás fontos tényező, de a brüsszeli költségvetés az EU GDP-jének csak kb. alig egy százalékát teszi ki, s ennek töredéke a fejlesztési támogatás, ezért a Brüsszelenél érkező költségvetési transzferek igen fontos, de csak járulékos elemet jelenthetnek a közép- és kelet-európai országok felzárkózásához. Az EU nagy országainak felvevőpiacai jelenleg kevéssé dinamikusak, azaz lassan növekednek, sőt, az EU importpiacán elsősorban Kína és a távol-keleti országok törnek előre.

A fenntartható minőségi fejlődés megvalósítása a termelékenység és a foglalkoztatottság növelésének összeegyeztetését igényli. A foglalkoztatás növelése a fejlesztés záloga, a termelékenységet a növekvő és javuló minőségű foglalkoztatottság bázisán lehet és kell elérni. Az erőforrások allokációjában nyilvánvalóan javuló hatékonyságra van szükség. A termelékenység növelése technológia-fejlesztést és nem az ugyanakkora termelés kevesebb munkaerővel való ellátását igényli. A versenyképesség növelése azt jelenti, hogy a piaci szereplők többet ruházzanak be termék és termelési folyamat innovációkba. A szolgáltatási piacokat feltétlenül fejleszteni kell, de a fejlődéshez nem elegendő a piacok megnyitása, sőt gyakran éppen a piachoz jutás feltételeit kell racionálisan szabályozni, azaz észszerű, közérdekű versenyszabályozásra van szükség.

Az EU-ban növekszik a képzésben és a szakképzésben résztvevők száma és aránya, ami nagymértékben hat a gazdasági növekedésre, a termelékenységre és részben a foglalkoztatásra. Az átlagos közoktatási idő egy évvel történő meghosszabbítása folyamatosan a GDP 0,3–0,5%-os növekedését biztosíthatja. Az oktatásra fordított költségvetési kiadások aránya az EU-ban átlagosan kb. a GDP 5%-át teszi ki, a költségvetésekben pedig mintegy 10–11%-kal szerepel. Ennél a világgazdaságban előretörő országok gyakran jóval magasabb arányt valósítottak meg. Az oktatásra fordított közkiadások aránya 2005 után számos EU-országban csökkent, így Németországban, Franciaországban, sőt, Ausztriában és Finnországban is. A fejlődés követelményeihez mérten sajnos a képzetlenek aránya túl magas, és ez akadályozza a foglalkoztatás növelését. A kutatás-fejlesztésre és a versenyképességre vonatkozó lisszaboni célkitűzéseket nem sikerült teljesíteni, ezért prolongálták őket 2020-ra. A K+F-ráfordítások nemzetközi

összehasonlításban az élenjáró országokhoz képest az EU-országok többségében igen alacsonyak, ami nem ad jó alapot a fejlesztési stratégiák számára.

A humántőke-állomány megfelelő hasznosítása, a versenyképesség javítása csak aktív munkaerőpiaci politika támogatásával biztosítható. A kiszámíthatóság, a szociális biztonság olyan érték, ami a munkaerő mentális és fizikai egészségét biztosítva, egyben termelékenységét is növeli. Ehhez nyilvánvalóan intézményi reformokra van szükség. Finnország, Svédország és Dánia az aktív munkaerőpiaci politikát, a képzés-továbbképzés szerves rendszerét, a munkahely-közvetítést, a K+F munkahelyek létesítését ötvözte a megfelelő jóléti biztonsági juttatásokkal. Csáki György rámutat arra, hogy

„a fejlesztő állam sikere Skandináviában és (a válság előtt) Írországból azt bizonyítja, hogy a határozott állami gazdaságfejlesztési célok nem kizárólag alacsony bérköltségek, hosszú munkaidő, a munkavédelem, társadalombiztosítás és a szociális juttatások hiánya/hiányosságai révén valósíthatók meg” [CSÁKI (2009)].

Sőt, éppen ellenkezőleg, a magas termelékenységű, nagyobb hozzáadott értéket biztosító humántőke-intenzív termelés vezethet elsősorban sikerre. Ugyanakkor Farkas Beáta jól mutat rá arra, hogy

„az elmúlt másfél évtized tapasztalatai után nem várhatjuk, hogy a gazdaság fejlődéséhez szükséges egészséges és képzett munkaerő, a kutatás-fejlesztés kellő szintje, a multinacionális vállalatokra ráépülő, dinamikus kis- és középvállalkozások spontán társadalmi, gazdasági folyamatok eredményeképp rendelkezésre állnak, létrejönnek” (Részletesen elemzi: [FARKAS B. (2007), 66. old.].

A fejlesztő állam irányvonalát összefoglalva, pontosítva ezt leginkább a fenntartható, minőségi fejlesztést és fejlődést ösztönző államként határozhatjuk meg. Meg kell alapozni a fenntarthatóságot, mivel a rövid távú tűzoltások után a hosszú távú problémakezelés elengedhetetlen (különösen a növekedés és egyensúly együttes kezelése, az észszerű környezetgazdálkodás, a környezetkímélő technológiák kifejlesztése és elterjesztése, a nagy ellátó rendszerek konzisztens reformja és finanszírozhatósága). A rövid távú programok véget érnek, pozitív hatásuk elmúlik, kifulladás (pl. az árfolyam- és kamatváltozások). A fejlődésnek

tartós ívűnek kell lennie, azaz hosszú távú fejlődési trend keretfeltételeinek kialakítására, megalapozására van szükség. A pusztán GDP-növekedés helyett a minőségi fejlődésre kell helyezni a hangsúlyt, mivel a GDP növekedése gyakran nem a valódi fejlődés jelzője (pl. amikor a gépkocsik a közlekedési dugóban kifufogják a benzint – többletköltséget, idővesztést, környezeti kárt okozva –, a GDP-ben viszont ez fogyasztás-bővülésként jelenik meg, holott a jólét ekkor nem nő, hanem csökken).

A fejlődés minőségi jellegének hangsúlyozása több szempontból fontos. A fejlődésnek fenntarthatónak és környezetbarátnak kell (kellene) lennie, nem szabadna túlterhelni sem a természeti, sem a létrehozott infrastrukturális környezetet, és nem szabadna csorbítani a következő generációk létfeltételeit sem természeti, sem pénzügyi téren. A fenntarthatóságnak a gazdasági, pénzügyi, természeti környezeti és humán erőforrás feltételeit egyszerre kell figyelembe venni, mert bármelyik tényező szűk keresztmetszete a fenntarthatóságot veszélyezteti, sőt megakadályozza. A minőségi oldal azt is jelenti, hogy a fejlődés minőségileg kedvező struktúrában menjen végbe. Ennek két fontos dimenziója van: 1. Olyan struktúra szükséges, amelyben felértékelődik a nemzeti, iparági vagy vállalati teljesítmény a világpiacon (ezt jelzi a cserearányok hosszabb távú javulása és a világexportban való részesedés tartós növekedése). A termelésben megalapozott rentabilitásra, az értékesítésben dinamikus piacokra van szükség (saját szempontból nézve). Stagnáló piacokon is előre lehet törni a versenytársak kiszorításával történő térnyeréssel, de ezt sokkal nehezebb elérni és fenntartani, mint a dinamikus piaci szegmensekben, saját innovációval lépni előre. Farkas Péter találó megállapítása szerint a kiszorítás képessége a tőkeerősek privilégiuma [FARKAS P. (2007)]. Az innováció ezért nem önmagában a műszaki-technológiai fejlődés eszköze, nem is pusztán profitnövelő, hanem a lényege az kell, hogy legyen, hogy az emberi szükségletek kielégítésére alkalmasabb termékeket, szolgáltatásokat célszerűbb módon hozzon létre. 2. A fejlődés minősége másrészt jelzi azt, hogy az eredményt az erőforrásokkal való takarékosabb, észszerű gazdálkodás mellett éri el. Ugyanakkora nyereséget eredményező energia-megtakarítás technológiai fejlesztés révén sokkal előnyösebb, mint ugyanakkora többletenergia előállítás. Ráadásul hosszú távon rentábilisabb is, csökkenti a sebezhetőséget, impulzust ad a műszaki fejlődésnek és javítja a külkereskedelmi mérleget. Pozitív az életminőségre gyakorolt hatása is.

A jövő útja – legalábbis a fejlett országokban – nem elsősorban az anyagi termelés és az anyagi javak fogyasztásának növelése, hanem az életminőség javítása (élhető környezet, fontos szolgáltatások elérhetősége, jó közlekedés és infrastruktúra). Ezért nemcsak nem mindegy, hogy a GDP-t milyen struktú-

rában termeljük meg, hanem életfontosságú az a tény, hogy fejlettebb struktúrában több hozzáadott érték termelhető, magasabb termelékenység érhető el. Kiemelkedő az innovatív termelékenység-növekedés, amely a *know-how* révén biztosítható [CSATH (2019)]. Nem elegendő tehát több tőkét befektetni a termelésbe, hanem azt a technológiai fejlesztésre, a humán erőforrás minőségének javítására kell koncentrálni. Ezenkívül az intézmények működésének, az irányítás és vezetés színvonalának emelésére van (lenne) égető szükség makro- és mikroszinten egyaránt. Az állam gazdasági szerepvállalásának sikerességében nem az újraelosztás mérete a döntő, hanem funkcióinak jó betöltése és összehangolása.

A fejlesztő államnak a környezet gazdagságának felélése nélküli fejlesztésre kell törekednie, amely nem határolja be a jövő generációk cselekvési lehetőségeit. A versenyképesség javításában nagy szerepet játszik a fajlagos költségcsökkentés, ezt azonban a hozzáadott érték növelésével, a technológia fejlesztésével és a termékstruktúra javításával kell elérni. A bérek és jövedelmek korlátozása tökéletesen járhatatlan út, mert lefelé menő spirálhoz vezet. A beruházások és a fogyasztás csökkenése nyomán visszaesnek az állami bevételek, ami a szándékolt pénzügyi konszolidációt is lehetetlenné teszi a történelmi tapasztalatok szerint. A jóléti rendszerek működtetése feltétlenül észszerű reformokat, intézményi, eszközrendszeri, finanszírozási, ellenőrzési átalakítást igényel, de semmiképpen nem leépítést, hanem átépítést a jobb működtetés érdekében. A fejlesztési célok elhibázása, meg nem valósítása az állam működési hiányosságaira utal és a pénzügyi deficitek növekedésével jár. Ez is baj, de a legfőbb probléma a társadalmi deficitek növekedése, az emberek kiszolgáltatottsága. A normatív közgazdaságtan feladata, hogy társadalmi értékeken alapuló normákat, elvárásokat állítson fel és azok stratégiai megvalósításához nyújtson támpontokat.

A hagyományos állami centralizáció szerepe a múlté, a jelenben és a jövőben a gazdaság működtetésében a társadalmilag elfogadott szabályrendszer és annak betartása, betartatása kerül előtérbe, ami viszont a törvényi, szabályozási, intézményi keretrendszer általános elfogadását és érvényesítését igényli. Hangsúlyozni kell, hogy az állam gazdasági, társadalmi, politikai elfogadottsága a tényleges legitimáció forrása, ezek híján semmiféle stratégia nem vezethet sikerre, nem is hajtható végre. Csaba László szerint a közgazdaságtan és a gazdaságpolitika gyakorlatában jelentkező inkonzisztenciák, feszültségek okozzák a válságot. A válság értelmezéséhez fontos, tisztázó gondolatokkal járul hozzá és a gazdaságfilozófia, stratégia, gazdaságpolitika egymásra építésének szükségességét bizonyítja művében [CSABA (2009)].

A válságból való kilábalásban és a jövő fejlesztési pályájának megalapozásában világosan meghatározható néhány kulcsterület. A XXI. században továbbra is egyre nélkülözhetetlenebb az egészségügy, az oktatás, a tudomány, a K+F, az innováció szerepe, a közművek működtetése, a kultúra szerepe és támogatásának fontossága. „A stratégia elsőrendű célja tehát a humántőke-képzés, az emberi erőforrás fejlesztése. Ez gyökeres változásokat, erőteljes lépéseket kíván az oktatáspolitikában, a képzési rendszerben, a kutatás-fejlesztésben. Az ember a legfontosabb tőkeforrás, de nem csak gazdasági lény. Vonzó társadalmi környezet csak az erkölcsi-kulturális dimenzió erősítésével, az oktatáson-szakképzésen túlnövő átfogó neveléssel alakítható ki. Ez viszont sürgeti az erkölcs és kultúra-vezérelt fejlődés beindítását, ami egyszerre versenyképesség-javítási előfeltétel is [KÁDÁR (2009), 93. old].

Piaci alapon sok minden nem működtethető. A vízgazdálkodás például sehol nem működik piaci alapon. Ilyen alapon ugyancsak nem működnének a német és a francia vasutak, de az EU-beli vasúttársaságok többsége sem (ugyanakkor világosan látszanak a privatizált brit vasutak drasztikus minőségi romlásának problémái). Németországban a koncesszióban épített autópályákat az állam tartja karban. Az állam kötelezettségeit az elvárások nagyban befolyásolják, a közjó érvényesítését és szolgálatát várják el tőle. A legitimáció alapja a minél erősebb érték- és érdekszövetség a társadalomban és a gazdaságban. A tőkebefektetők rendszerint a kisebb, a munkavállalók, a fiatalok és a nyugdíjasok a szélesebb, aktívabb állami szerepvállalásban érdekeltek. Ugyanakkor válság idején a befektetők is az állam mentőövében reménykednek. Nyereséges időszakokban a profitot magánosítani, a kockázatokat és veszteségeket pedig mindig 'államosítani' akarják, azaz a költségvetésre kívánják terhelni. (Ennek szembetűnő példája a 2008-ban kezdődött válságban és utána nemcsak az Egyesült Államok, hanem Nagy-Britannia, Németország és Franciaország is. A sort hosszan folytathatnánk).

Korunk gazdaságában világgazdasági és nemzetgazdasági szinten egyaránt differenciáló mechanizmusok működnek, amelyeket érdekek mozgatnak. Ezek miatt megnőtt a technológiai és a költségverseny fejlettségi szakadékot mélyítő hatása. Az államok mozgástere a globalizáció folyamatai, a multinacionális vállalatok világméretű stratégiája és szerepe következtében beszűkült, az állami tulajdon nagymértékben leépült, a standard színvonalú vagy azt el nem érő munkaerő kiszolgáltatottsága és leépítése megnőtt, sőt a középosztály jelentős leszakadásának vagyunk tanúi Európában, sőt, világszerte. A gazdasági döntések nemcsak gazdasági, hanem társadalmi következményekkel is járnak. A vállalatok szerepe ugyanakkor változatlan abban az értelemben, hogy mindig a

profitmaximalizálásra törekednek. A piac önmagában nem képes, nem is lehet feladata, hogy a szerteágazó és jövőre ható környezetvédelmi, társadalompolitikai, családvédelmi szempontokat megvalósítsa. Ennek érvényesítése a társadalom- és gazdaságpolitika feladata. Ennek arra kell hatnia, hogy a gazdasági szereplők felelősen, kreatívan, kooperatívan cselekedjenek, ez a magatartásmód általánossá váljon és meg is érje számukra, azaz a szabályozási rendszer ne büntesse, hanem előmozdítsa a felelős gazdálkodást.

A világ és a nemzetgazdaságok pénzügyi rendszere nem semleges, hanem jelenlegi formájában a fenntarthatatlan fejlődésre ösztönöz, sőt kényszerít. Farkas Péter szerint „az immár fenntarthatatlan neoliberais modellben az állami bevételek szükségszerűen elmaradnak a kiadásoktól, ugyanakkor gyengül a kormányzatok manőverező képessége” Ennek következményeit részletesen elemzi: [FARKAS P. (2011), 1. old.]. A polgárok jóléte szempontjából fontos lenne, hogy az állam ne elsősorban elvegye a gazdálkodói és a munkajövedelmek növekvő részét, hanem hatékonyan működjön közre abban, hogy segítse a becsületes jövedelmen alapuló egyéni megtakarításokat, s tulajdonossá váljanak az emberek.

Jelenleg a világban gyakran összekapcsolódik a hanyatló állam és a torz piac negatív párosa. A 2008–2009-es válság és a 2010-es évek fejleményei is nyilvánvalóvá tették, hogy az állam és a piac diszfunkciói, torzulásai felerősítik egymást. Az állam gyenge működése a deficitok növekedésében, a foglalkoztatási helyzet romlásában, a fejlesztési célok el nem érésében nyilvánul meg. Az állam korábbi működtetési koncepciói a XXI. század elején nem működnek (éjjeliőr, gondviselő funkciók). A fejlesztési funkció kerül előtérbe, de fontos hangsúlyozni, hogy ebben is erősödik az állam közvetett, a tudományos-műszaki fejlődést és innovációt ösztönző szerepe. A modern államnak fontos funkciója a gazdaság jó működéséhez egyre nélkülözhetetlenebb infrastruktúra (közszolgáltatások, közművek) jó színvonalának biztosítása, megfelelő kiépítettségben, minőségben és áron. A társadalom igényli az oktatás, az egészségügy minél gyorsabb fejlesztését. Az államnak bizonyos dimenziókban a fejlesztési szerepe is kiemelkedően fontos (lenne): alap kutatások, kultúra, területfejlesztés. Az állam szerepvállalását igénylő közcélok nem csökkentek, hanem hangsúlyosabbá váltak, ami a közpénzek jobb felhasználását, strukturális átrendezést és az elköltés sokkal hatékonyabb ellenőrzését igényli. Világszerte az államok működésének problémája, hogy a közigazgatás mérete túlburjánzott, fenntartási költségei az inflációt meghaladóan növekedtek, a közpénzek felhasználásának hatékonysága romlott. Persze a közigazgatás méretét is az ellátott feladatokhoz és azok színvonalához kell mérni. A kritikák megalapozottsága inkább abban

áll, hogy a *state administration* szó szerinti adminisztrációs ráfordítása messze meghaladta az állami kiadások növekedési ütemét. Az elosztási és kiegyenlítő funkciókkal szemben a fejlesztést generáló funkciókat kell (kellene) erősíteni. Ez növelhetné az állam elfogadottságát, legitimitását. Mindez összefügg a mindenkire érvényes törvényes rend és szabályozás egységes alkalmazásával. Az indokolatlan mentességek és kivételek (kedvezmények) felszámolásával az adó- és járulékkulcsok csökkenthetők, miközben az ebből származó bevételek összege növekedne. Vagyis nem az adókulcsokat kell növelni, hanem az adóbevételek összegét. Ez pedig elválaszthatatlan a gazdasági aktivitás serkentésétől. Ehhez a belföldi megtakarítások növelésének ösztönzésére és gyors hazai reálberuházásokká változtatására lenne szükség, mivel ez gyarapítja a nemzeti vagyonállományt. Botos Katalin ugyanakkor rámutat, hogy „a tartós külső finanszírozás azonban a nettó nemzeti vagyon csökkenését jelenti” [BOTOS K. (2005), 348. old.].

A gazdasági döntések mindig társadalmi következményekkel is járnak. A piac ezek figyelembe vételére csak nagyon korlátozottan képes, nem is erre hivatott, nem ez a funkciója. Fontos tényező egyébként, hogy a piac jó működése az állami voluntarizmus ellen hat, azaz jelző és visszajelző szerepét érdemes erősíteni azokon a területeken, ahol a kereslet-kínálat szabályozó ereje megfelelően működik, ahol viszont nem, ott állami beavatkozás és észszerű szabályozás, gyakran az állam jelentős szerepvállalása szükséges.

A következőkben áttekintést nyújtok az EU-országok versenyképességére ható néhány fő tényező alakulásáról, majd bemutatom a *World Competitiveness Report* adatait az országok nemzetközi rangsorának változásáról a 2010–2019-es időszakban.

4. A növekedésre és a versenyképességre ható néhány tényező az EU-ban a statisztikák tükrében

1. sz. táblázat Bruttó hazai termék (GDP) növekedése, 2010=100

	2009	2010	2015	2017	2018
Európai Unió – 28	97,9	100,0	105,9	110,8	113,0
Eurózóna –19	97,9	100,0	104,1	108,8	110,9
Németország	96,0	100,0	109,0	114,2	115,9
Franciaország	98,1	100,0	105,2	108,8(p)	110,7(p)
Nagy-Britannia	98,1	100,0	110,5	114,8	116,4
Olaszország	98,3	100,0	96,6	99,6	100,3
Hollandia	98,7	100,0	103,8	109,9	112,0(p)
Belgium	97,2	100,0	106,7	110,4	112,0
Luxembourg	95,4	100,0	115,2	122,7	126,5
Finnország	96,9	100,0	100,4	106,2	108,0
Svédország	94,2	100,0	111,1	116,5	119,2
Dánia	98,2	100,0	106,6	112,3	115,0
Ausztria	98,2	100,0	105,4	110,3	112,9
Lengyelország	96,5	100,0	116,1	125,5	132,0
Csehország	97,8	100,0	108,7	116,2	119,6
Magyarország	99,3	100,0	110,7	118,0	124,0
Szlovákia	94,6	100,0	113,7	119,6	124,4
Szlovénia	98,7	100,0	102,1	110,4	114,9
Bulgária	99,4	100,0	109,2	117,3	120,9
Románia	104,1	100,0	115,8	130,0	135,1(p)
Észtország	97,4	100,0	117,8	127,8	133,9
Lettország	104,7	100,0	119,2	125,9	131,7
Litvánia	98,5	100,0(b)	120,4	128,7	133,4

Megjegyzés: p=előzetes adat

Forrás: Eurostat, Brussels, 2019., https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_gdp&lang=en

Az Európai Unió a 2010–2018-as időszakban összesen 13%-os GDP-növekedést ért el. Ez nem túl gyors nemzetközi összehasonlításban, sem történelmileg, de a korábbi válságidőszak után viszonylag jó teljesítményként értékelhető. Az EU-n belül az euróövezet lassúbb növekedési tendenciát mutatott. Ez nagyrészt azzal magyarázható, hogy a déli tagországok kedvezőtlen teljesítményt nyújtottak. Az EU-átlag feletti növekedés volt jellemző Svédországra, Nagy-Britanniára és Dániára. A legnagyobb mértékű növekedést az EU-ban Románia, Lengyelország és a balti államok érték el. A többi visegrádi ország teljesítménye is igen jó volt. A vizsgált időszakban a visegrádi országcsoportban Szlovákia és Magyarország növekedése csaknem teljesen

azonos ütemű (mindkettő 24%). Csehország növekedése némileg 20% alatt volt az időszak egészét tekintve. A XXI. század második évtizede a kelet-közép-európai országok felzárkózását eredményezte. Ez a belső növekedési erőforrások, a növekedés-ösztönző gazdaságpolitika és a külföldi működőtőke-beruházások együttes hatásának eredménye.

2. sz. táblázat Az EU-tagországok egy főre jutó bruttó hazai termékének aránya az EU-átlaghoz képest (vásárlóerő-paritáson)

	2010	2015	2017	2018
Európai Unió – 28	100,0	100,0	100,0	100,0
Eurózóna – 19	107,7	106,0	105,9	105,7
Németország	119,1	123,0	122,2	121,5
Franciaország	107,8	105,3	103,6	103,3
Nagy-Britannia	109,1	109,6	106,6	105,3
Olaszország	104,5	95,2	96,7	95,7
Hollandia	135,2	129,8	128,6	128,9
Belgium	119,6	107,4	107,3	107,1
Luxembourg	256,6	267,6	259,4	258,8
Finnország	116,9	109,7	109,7	110,8
Svédország	126,6	126,3	121,8	121,8
Dánia	129,1	126,5	127,4	127,4
Ausztria	126,1	128,8	126,7	127,0
Lengyelország	62,4	68,4	69,5	70,9
Csehország	82,7	86,9	89,3	90,9
Magyarország	64,7	68,8	68,5	71,1
Szlovákia	74,9	77,2	75,7	77,2
Szlovénia	83,5	81,6	84,9	86,9
Bulgária	43,8	47,3	49,8	51,1
Románia	50,9	55,8	62,5	64,5
Észtország	65,4	76,1	79,4	82,7
Lettország	52,8	64,0	66,1	69,3
Litvánia	60,1	74,3	78,2	80,8

Forrás: Eurostat, Brussels, 2019., https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_pc&lang=en

Az EU-28-ak egy főre jutó GDP-jét 100-nak véve, a vizsgált időszakban a fejlett EU-országok közül Ausztria, Németország és Luxembourg meg tudta őrizni, sőt, tovább javította pozícióját, a többi fejlett EU-ország viszont jelentős térvésztest, illetve előnyeinek lemorzsolódását szenvedte el. A kelet-közép-európai országok mindegyike javította pozícióját; GDP-jének arányát növelte az EU-átlaghoz viszonyítva, így e téren lényeges, tartós felzárkózási folyamat valósult meg, bár országonként különböző mértékben. Az érem másik oldala, hogy a rendszerváltás után harminc évvel és másfél évtizedes EU-tagság után

is igen jelentős a különbség az EU-15-ök és a kelet-közép-európai országok egy főre jutó GDP-je között, és még nagyobb a lemaradás a jövedelmek, a fogyasztás, az életszínvonal és a jólét terén. A kelet-közép-európai országok közül Csehország jutott legközelebb a felzárkózásban az EU-átlaghoz az egy főre jutó GDP terén. 2010-ben az EU-átlag 82,7%-án állt, 2018-ra 90,9%-ra növelte a jövedelem-mutatóját. Észtország és Litvánia teljesítménynövekedése is igen jó; előbbi 65,4%-ra, utóbbi 60,1%-ról 80,8%-ra javította pozícióját. A kelet-közép-európai térségben 2010-ben még Szlovénia állt a legközelebb az EU-átlaghoz, de 2018-ig felzárkózása lassúbb ütemű volt, mint Csehországé. 2018-ban Szlovénia az EU-átlag 86,9%-át érte el, ami a második legjobb fejlettségi adat Csehország után.

A visegrádi országok közül Csehországot Szlovákia követi az egy főre jutó fejlettség terén, ami jórészt annak köszönhető, hogy 2009-ben az ország számára kedvező időpontban vezette be az eurót, így a kivezetett saját valuta miatt nem kellett árfolyamkockázattal és árfolyamvesztéssel számolnia. Magyarország a vizsgált időszakban az EU-átlag 64,7%-áról 71,1%-ra zárkózott fel, ami érdemi teljesítménynövekedést tükröz. Lengyelország egy főre jutó GDP-jének aránynövekedése körülbelül hasonló Magyarországhoz, de e téren jelenleg is Magyarország mögött áll. Románia és Bulgária is felzárkózást mutatott, de a fejlettségi szintkülönbségük az EU-átlaghoz képest még igen nagy. Románia az EU-átlag közel kétharmadát, Bulgária pedig alig több mint felét éri el jelenleg.

3. sz. táblázat Kutatás-fejlesztési ráfordítások (2012–2017) a GDP százalékában

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
EU–28	2,00	2,02	2,03	2,04	2,04	2,06
Euró-zóna–19	2,10	2,10	2,12	2,13	2,13	2,15
Németország	2,87	2,82	2,87	2,91	2,92	3,02
Franciaország	2,23	2,24	2,23	2,27 ^p	2,25 ^p	2,19
Nagy-Britannia	1,59	1,64	1,66	1,67	1,68	1,70
Olaszország	1,27	1,31	1,34	1,34	1,37	1,35
Hollandia	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0
Belgium	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5	2,7
Luxembourg	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Spanyolország	1,29	1,27	1,24	1,22	1,19	1,20
Finnország	3,42	3,29	3,17	2,89	2,74	2,76
Svédország	3,28	3,30	3,14	3,26	3,27 ^p	3,40
Dánia	2,98	2,97	2,91	3,06	3,10	3,05
Ausztria	2,91	2,95	3,08	3,05	3,13	3,16
Lengyelország	0,88	0,87	0,94	1,00	0,96	1,03
Csehország	1,78	1,90	1,97	1,93	1,68	1,79
Magyarország	1,26	1,39	1,35	1,36	1,20	1,35

Szlovákia	0,80	0,82	0,88	1,17	0,79	0,88
Szlovénia	2,57	2,58	2,37	2,20	2,01	1,86
Bulgária	0,60	0,64	0,79	0,96	0,78	0,75
Románia	0,48	0,39	0,38	0,49	0,48	0,50
Észtország	2,12	1,72	1,43	1,47	1,25	1,29
Lettország	0,66	0,61	0,69	0,63	0,44	0,51
Litvánia	0,89	0,95	1,03	1,04	0,84	0,89

Forrás: KSH, 2019., http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_int020b.html

A K+F-ráfordításokat a jövő innovációs potenciáljának alakulása szempontjából igen fontos mutatónak tekintjük. Ez inputot jelent, de jó hasznosítás esetén releváns kiindulópont az innováció és a versenyképesség javítása szempontjából. Már a 2000. évi lisszaboni fejlesztési stratégia, majd a 2010. évi Európa 2020 program alapvető célul tűzte ki, hogy az EU-tagországok a GDP-jük 3%-át fordítsák K+F-re. A 2017-ig terjedő időszak adatai azt mutatják, hogy az EU lemaradása a fő gazdasági, fejlettségi mutatók közül a K+F-ráfordítások terén a legnagyobb a saját célkitűzésekhez és a fő versenytársakhoz viszonyítva egyaránt. 2020-ban a kitűzött alapcél az EU szintjén nem teljesül.

Az EU tagállamai közül 2012-ben csak Svédország és Finnország teljesítették azt a célt, hogy a K+F-ráfordítások a GDP-hez viszonyítva érje el a 3%-ot. 2017-ben ezt az arányt Dánia, Németország, Ausztria és Svédország teljesítette. Finnország 2015-től – a költségvetési politika változásának negatív következményeként – kikerült a teljesítők mezőnyéből.

A viseigrádi országok 2012–2017 között növelték K+F-ráfordításait, de a növekedés igen szerény mértékű volt, különösen a gazdaság egyéb területein javuló teljesítményhez képest. Magyarország K+F-kiadásai 2012-ben a GDP 1,26%-át érték el, 2017-re ez a mutató 1,35%-ra javult. Csehország indikátora 1,79%, 2012 után hullámozóan alakult, 2015 után visszaesett. Lengyelország K+F-je növekedett, de alig éri el a GDP 1%-át, Szlovákia mélyen 1% alatti. Az alacsony K+F-ráfordítások a jövőre nézve behatárolják a kutatás-fejlesztés eredményessége növelésének kilátásait. Megjegyzendő, hogy a viseigrádi országok közül Magyarország és Csehország arra példa, hogy az igen szűkös K+F-finanszírozás ellenére jelentős humántőke-potenciállal és tudományos eredményekkel rendelkeznek. A kutatás-fejlesztés ráfordításának és eredményességének növelése döntően hozzájárulhatna a gazdaság humán potenciáljának erősítéséhez.

A balti országok alacsony K+F-szintje a jövőbeni fejlődés szempontjából aggasztó mértékű, a fejlesztéspolitika megalapozásának a belső kutatási bázisa nem elégséges. A jelzett időszakban Észtországban a K+F/GDP-arány alacsony és csökkent is, Litvániáé minimális szinten stagnál, Lettország 0,5%-os aránya

pedig Romániához hasonlítható és még Bulgáriától is elmarad. Az elemzett adatok tükrében megállapítható, hogy a kelet-közép-európai országok felzárkózásához elengedhetetlen a K+F növelése és eredményeinek minél gyorsabb piacképes innovációvá változtatása, ami a versenyképesség szándékolt növelésének fő útja.

4. sz. táblázat A kutatók, fejlesztők létszámának alakulása
(teljes munkaidőre számítva) (2006–2017)

	2006	2010	2015	2017
EU–28	1 422 499	1 602 748	1 843 528	1 973 773
Euró-zóna–19	945 394	1 106 473	1 265 431	1 344 020
Németország	279 822	327 996	387 982	413 542
Franciaország	210 591	243 533	277 631 ^P	288 580
Nagy-Britannia	254 009	256 585	284 483	289 674
Olaszország	88 430	103 424	125 875	136 204
Spanyolország	115 798	134 653	122 437	133 195
Hollandia	53 150	53 703	79 155	83 187
Belgium	34 879	40 832	53 178	54 010
Luxembourg	2 054	2 613	2 610	2 936
Finnország	40 411	41 425	37 516	37 047
Svédország	55 729	49 312	66 734	72 033
Dánia	28 846	37 435	42 826	45 428
Ausztria	29 199	36 581	43 562	47 519
Lengyelország	59 573	64 511	82 594	114 585
Csehország	26 267	29 228	38 081	39 181
Magyarország	17 547	21 342	25 316	28 426
Szlovákia	11 776	15 183	14 406	15 226
Szlovénia	5 857	7 703	7 900	9 293
Bulgária	10 336	10 979	14 236	15 094
Románia	19 021	19 780	17 459	17 518
Észtország	3 513	4 077	4 187	4 674
Lettország	3 935	3 896	3 613	3 482
Litvánia	7 980	8 599	8 167	8 709

Forrás: Eurostat, Brussels, 2019., https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en

A kutatók és fejlesztők létszámának alakulása az Európai Unió és a tagországok K+F-jének emberi potenciáljáról ad mennyiségi szempontból körképet. Természetesen a kutatók-fejlesztők száma nagymértékben függ a gazdaságok méretétől. A nagyobb népességű országokban ez a potenciál értelemszerűen nagyobb, de emellett függ a fejlettségtől és az oktatás-képzés színvonalától is. Az EU számszerűleg a világ legnagyobb kutatói-fejlesztői emberi potenciáljával rendelkezik. 2017-ben közel 1 millió 974 ezer fő szakképzett kutató-fejlesztő

dolgozott az EU-ban. A 2006–2017-es időszakban számuk csaknem 40%-kal nőtt. Európában Németország rendelkezik a legnagyobb K+F-személyzettel, amelynek száma a jelzett időszakban 280 ezerről 414 ezerre nőtt. Németország az USA-val és Japánnal együtt a világ kutatási élvonalában szerepel. A világ műszaki fejlődését e három ország alapvetően meghatározza.

Nagy-Britannia és Franciaország is kiemelkedően magas kutatói állománnyal rendelkezik. Nagy-Britannia kilépése az EU-ból a Közösség K+F-potenciálja szempontjából igen nagy veszteség, de a brit kutatási eredmények továbbra is bekerülnek a nemzetközi vérkeringésbe, de 2020-tól már nem EU-tagként és nem az integrációt erősítve. Olaszország, Spanyolország és Lengyelország kutatói állománya sorrendben 136 ezer, 133 ezer és 115 ezer fő, amellyel jelentős szerepet játszanak az európai kutatás emberi erőforrásaként. Gazdasági méretéhez viszonyítva Svédország 72 ezer, Finnország 37 ezer fővel szerepel, súlyuk mellett kutatógárdájuk minősége is igen jó. Kutatásaikra épülő innovációjuk és versenyképességük is kiemelkedő.

A visegrádi országok kutató potenciáljából Lengyelország 115 ezer, Csehország 39 ezer, Magyarország 28 ezer, Szlovákia 15 ezer fővel részesedik. A visegrádi országok kutatói együttműködésének intenzifikálásától sokat várhatunk, ennek erősítése révén térségünk növelheti szerepét az EU-kutatásokban.

5. sz. táblázat A kutatók, fejlesztők létszámának alakulása egymillió főre vetítve

	2006	2010	2015	2017
EU–28	2865	3185	3625	3860
Euróövezet–19	2868	3300	3738	3947
Németország	3394	4010	4778	5011
Franciaország	3330	3766	4177	4319
Nagy-Britannia	4190	4105	4387	4400
Olaszország	1523	1747	2070	2247
Spanyolország	2491	2896	2636	2863
Hollandia	3255	3241	4684	4870
Belgium	3319	3767	4731	4829
Luxembourg	4465	5226	4424	4976
Finnország	7683	7743	6859	6736
Svédország	6158	5280	6845	7203
Dánia	5312	6769	7568	7901
Ausztria	3539	4381	5077	5418
Lengyelország	1561	1697	2173	3018
Csehország	2570	2794	3613	3703
Magyarország	1741	2132	2568	2907
Szlovákia	2193	2817	2658	2799
Szlovénia	2929	3758	3835	4797

Bulgária	1355	1480	1977	2126
Románia	895	975	879	892
Észtország	2602	3065	3196	3556
Lettország	1774	1838	1816	1786
Litvánia	2426	2739	2797	3056

Forrás: Eurostat, Brussels, 2019. alapján (saját számítás)

Az EU és tagállamainak abszolút számban vett K+F-állománya a kutatói potenciál méretéről adott képet. E téren a nagy gazdaságok természetesen előnyben vannak. A kutatók egymillió főre vetített létszáma viszont fajlagos indikátorként minőségileg mutatja meg, hogy az országok összehasonlíthatóan, fajlagosan mennyi kutatót alkalmaznak. Ebben a kis országok is megelőzhetik, gyakran meg is előzik a nagy gazdaságokat. Ezt mutatja meg az 5. táblázat a fejlődés időbeni dinamikájával együtt.

Az EU-28-ak átlagában az 1 millió főre jutó kutatók száma a 2006-2017-es időszakban 2865 főről 3860-ra emelkedett. Ez 34,7 százalékos növekedést jelent. Az euróövezet átlaga némileg meghaladja az EU-28-ak átlagát, de a különbség nem számottevő.

Egymillió főre vetítve Dánia, Svédország, Finnország és Ausztria rendelkezik a legnagyobb kutatói állománnyal. Fejlett kis országokként termelési potenciáljuk is kutatás- és tudásintenzív. 2006-ban is és 2017-ben is ők álltak az élen, csak a sorrend változott. (2006-ban még Finnország, Svédország, Ausztria és Dánia volt a sorrend). A nagyméretű gazdaságok közül Németország a kutatók számában is élen áll, de a kis skandináv országoktól és Ausztriától jelentősen lemaradva. Az EU-ban Németország vezető K+F-szerepét az abszolút potenciál mellett a relatív fejlettség is jól alátámasztja. Olaszország és Spanyolország 2006–2017 között számottevően növelték fajlagos kutatói kapacitásukat, de nem érik el a visegrádi országokét sem. (Kivéve, hogy Spanyolország hajszállal meghaladja Szlovákiát). A Benelux-országok mindegyike közel ötezer fős kutatói létszámmal rendelkezik egymillió főre vetítve, amivel fajlagosan megközelítik Németországot.

A visegrádi országok közül folyamatosan Csehország áll az élen a fajlagos kutatói létszámot tekintve. Lengyelország 2006-ban még a negyedik helyen állt, 2017-re azonban a második helyre került, céltudatosan megduplázva fajlagos kutatói létszámát, ami az ország gazdasági felemelkedésében is jól tükröződik. Magyarország a negyedikről a harmadik helyre lépett előre, helyet cserélve Szlovákiával. A közép-európai térségben Szlovénia is dinamikusán növelte kutatói állományát, relatíve megközelíti Hollandiát és Belgiumot. Észtország és Litvánia megelőzi a visegrádi országokat, kivéve Csehországot, de már a vizs-

gált időszak elején is ez volt a helyzet. Ez a két balti ország nagy erőfeszítéseket tesz a kutatói állomány növelésére, noha a K+F-ráfordításoknak a GDP-hez viszonyított aránya igen csekély. Ennek az a magyarázata, hogy a K+F-en belül szűkös erőforrásait a drága felszerelések helyett inkább az emberi erőforrásra koncentrálnak, amelynek alacsony bére viszont lehúzza a kutatás-fejlesztés/GDP-mutatót.

6. sz. táblázat Az országok versenyképességi rangsora
a *World Competitiveness Report* alapján

	2019	2018	2014–2015	2010–2011
Szingapúr	1.	2.	...	3.
USA	2.	1.	3.	4.
Hongkong	3.	7.	...	11.
Hollandia	4.	6.	8.	8.
Svájc	5.	4.	1.	1.
Japán	6.	5.	6.	6.
Németország	7.	3.	5.	5.
Svédország	8.	9.	10.	2.
Nagy-Britannia	9.	8.	9.	12.
Dánia	10.	10.	13.	9.
Csehország	32.	29.	37.	36.
Lengyelország	37.	37.	43.	39.
Szlovákia	42.	41.	...	60.
Magyarország	47.	48.	60.	52.

Forrás: *World Competitiveness Report, 2019.*, Geneva,
http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

Számos nemzetközi statisztikai mutatót képeztek az országok világgazdasági versenyképességének bemutatására. A *World Competitiveness Report* a legátfogóbbak és a legelfogadottabbak közé tartozik. Rendkívül nagyszámú, több mint kétszáz résztvevőt vesz figyelembe. Ezek nagyobbik része ún. 'puha' mutató, amely minőségi jellemzőket értékel, a nagyszámú résztvevő rendszerint szubjektív skálán megjelölt véleménye alapján. Ennél is nehezebben értékelhető a különböző tényezők súlyozása, az, hogy a számos tényező közül melyiknek mekkora jelentőséget és arányt tulajdonítanak. Ennek ellenére a nemzetközi összefoglaló elemzésekben gyakran használják ezt az aggregált mutatószámot. Minden értelmezési problémával és korláttal együtt a tendenciák alakulása figyelemre méltó.

2010–2011-ben Svájc állt a világrangsor élén, Svédország követte. Az első tíz között összesen öt európai ország szerepelt. 2019-ben a legversenyképesebbnek minősített európai ország; Hollandia a negyedik helyen állt, majd Svájc az ötödik helyen követte. Az első tíz között összesen hat európai ország található.

Nagy-Britannia került be a kilencedik helyre, míg 2010–2011-ben még a 12. helyen szerepelt. A Brexit után ismét változás várható.

A visegrádi országok 2010–2011-ben a 36–60. helyek között szerepeltek a rangsorban, nagy szóródással. Pozícióik 2014–2015-ig romlottak, de utána mindegyiküké javult. 2019-ben valamennyi visegrádi ország versenyképességi pozíciója jobb volt, mint 2010–2011-ben. Csehország jelenleg a 32., Lengyelország a 37., Szlovákia a 42., Magyarország a 47. helyen áll. Összességében a 2010-es évtizedben a visegrádi országok világgazdasági versenyképességének javulása jelentős erősödése ment végbe. A versenyképesség-javulás a dinamikus növekedésnek, a folyamatos strukturális fejlődésnek, a foglalkoztatás bővítésének és az államháztartások konszolidálásának egyaránt köszönhető. A gazdaságok szerkezeti korszerűsítésében valamennyi visegrádi országban nagy szerepet játszottak a megvalósított FDI-beruházások, amelyek termelési értékének növekedése döntően; 80% körüli arányban járult hozzá exportjuk bővítéséhez. A munkanélküliségi ráta 2019-ben Németország mellett Csehországban és Magyarországon volt a legalacsonyabb az EU-ban. A nemzetközi versenyképességi rangsor alakulása szoros összefüggést mutat a növekedéssel, a strukturális korszerűsödéssel, a humántőke-képzéssel és a K+F-tevékenység alakulásával, és jól tükrözi azok tendenciáinak együttes hatását.

5. A globalizáció, az állam szerepe és a versenyképesség erősítésének összefüggései

A globalizáció fő folyamatai és a multinacionálisok világdimenziójú tevékenysége alapvetően befolyásolják, jelenleg nagymértékben behatárolják az államok tényleges, *de facto*, sőt, nemzetközi szerződések révén *de jure* cselekvési lehetőségeit. Az államok összefonódása révén függőségük is növekszik, az aszimmetrikus függőség az erőseknek javukra szolgál, a gyengébbeket hátrányosan érinti. A nyitottság révén tovább csökken az államok belgazdasági szabályozási mozgáster, sőt, a bel- és a külgazdaság elválaszthatatlanná vált egymástól. Az ebből levonható következtetés nem a nyitottság és a világgazdasági beágyazottság csökkentése, hanem a gazdaság versenyképességének, alkuerejének és így pozíciójának megerősítése. A nyitott piacok és a konvertibilis valuták korszakában felértékelődik az országok gazdaságpolitikájának minősége, az értékrendszer és az érdekek képviselője, az intézményrendszer és az eszköztár fejlődést előmozdító szerepe. A szabályozás elveit és lényegét illetően a nemzetközi viták folytatódnak, sőt, kiéleződnek abban a tekintetben, hogy az állam

beavatkozzon-e, s ha igen, miképpen, milyen mértékben és milyen eszközökkel a piaci folyamatokba. Az nyilvánvalónak tűnik, hogy minél konzisztensebb értékalapú érdekszövetségek erősíthetik a gazdaságpolitika legitimitációját, véleményem szerint egy minél szélesebb körben elfogadott közös értékrendszer alapján.

Az állam fejlesztést generáló szerepének megvalósítását igen sok tényező behatárolja, a korlátok a legutóbbi években is egyre keményebbé váltak. A már elemzett problémák megoldását nagyon megnehezíti, hogy a fejlesztési stratégiák megvalósításának időhorizontja kitolódott. Az állami stratégiák sikere nagymértékben azon múlik, hogy a vállalatok milyen tudástőkével rendelkeznek és azt hogyan hasznosítják. Az előrelépés kulcsát, a tudástőkét jól hasznosító, versenyképességüket növelő vállalatok jelentik [KATONA (2018)].

Makroszinten az orvos- és tanárképzés, a mérnöki és informatikus képzés fellendítése, a minőségi tudományos kutatói állomány fejlesztése, az infrastruktúra szanálása egyre nagyobb tőkeigényt támaszt. A megtérülés csak hosszabb távú és gyakran nem közvetlen. A beruházások, a munkahelyteremtés és a növekedés összefüggései minden korábnál bonyolultabbá és áttételesebbé váltak [KÖRÖSI (2009)]. A fejlesztési stratégiák finanszírozásához nagyobb hazai megtakarító képességre és ösztönzésre (reálkamat) van (lenne) szükség. A nemzetközi verseny intenzitása tovább nő, minél kisebb és nyitottabb egy ország, a strukturális alkalmazkodásban annál több igazodási kényszer nehezedik rá. A fejlesztő állam sikerei (Skandináviában, Dél-Koreában és másutt) és kudarcai (Latin-Amerika sok országában) arra figyelmeztetnek, hogy igen sok függ attól, hogy az állam képes-e és mennyiben felismerni és megvalósítani a közjó szolgálatát, mennyiben tud a társadalomban problémamegoldásokra, kezdeményezésekre ösztönző keretfeltételeket teremteni és az innovációs láncolat szerves egészének kiépülését előmozdítani. Amíg nem, addig a konjunkturális válságon túl a strukturális válság is megmarad. Az előbbi rövidebb távon is orvosolható, az utóbbi közép és hosszú távú horizontot igényel.

A minőségi fejlődés érdekében az államnak a humánökológiai szempontra kellene érdemben építenie: ember és természet viszonya, az élő és tárgyiasult környezet védelme, a közösségi infrastruktúra gyarapítása felélés helyett, a pazarló anyagi fogyasztás helyett a jóllét maximalizálása. Az ilyen irányú fejlesztés a fenntartható gazdasági növekedés szempontjából is kedvező tendenciákat indíthatna el. A humán tőke értékteremtő képességének növelésében és a fenti folyamatokba való beillesztésébe az államokra, a vállalatokra és az egyénekre egyaránt fontos szerep hárul. A nemzetállamok mozgásterét a globalizáció folyamatai nagymértékben beszűkítették és továbbra is korlátozzák,

ezért megnőtt a nemzetállamok észszerű nemzetközi együttműködésének szükségessége. A nemzetállamok ugyanakkor versenyeznek is egymással egy észszerűbb *policy-mix* kialakításában. Az észszerűbb, a minőségi fejlesztést ösztönző gazdaságpolitika a nemzetközi versenyben történő felzárkózás kulcsfontosságú tényezője.

A német, az osztrák, a holland gazdaságpolitika szerint a stabilitásorientált irányvonal biztosíthatja leginkább a gazdaság jó működésének feltételeit (jelszószerűen: „stabilitással a növekedésért”). Ennek igazolását abban látják, hogy a pénzügyi konszolidáció és stabilizáció bázisán, alacsony infláció mellett, érdemesebb és kiszámíthatóbb megtakarítani és beruházni. A versenytársakhoz képest alacsonyabb költségnövekedés nagyobb jövedelmezőséget és jobb versenyképességet biztosít. A francia és mediterrán irányvonal sokáig a növekedés ösztönzésére helyezte a hangsúlyt, vállalva a nagyobb államháztartási deficitet és nemzetközi fizetésimérleg-hiányt, valamint a gyakran magasabb ütemű inflációt is. Emögött az a koncepció állt, hogy az államnak a növekedésösztönzésre kell koncentrálnia a beruházások növelése és a munkahelyteremtés érdekében. Ha nincs elegendő saját forrás, akkor hitelfelvétellel, adósságnövelés árán is lehet konjunktúrát ösztönözni. Abban a reményben költekeztek túl és adósodtak el az államok, hogy a pótlólagos növekedés hasznából több állami bevétel, főleg adóbevétel keletkezik, amelyből vissza lehet fizetni a hiteleket és szanálni a költségvetést, s egyúttal a magasabb ütemű növekedés haszna is megmarad (jelszó: „Növekedéssel a stabilitásért”). Ismeretes, hogy ez utóbbi koncepció nem vált be. Az államháztartási deficitek tartósultak, és kumuláltan nagy adósságállományok alakultak ki. Korunkban a pénzügyi egyensúlyhiányok nem csak nem növelhetők, de csökkentésükre van szükség, mert a magas adósságteher csökkenti a növekedés és fejlesztés forrásait, ezért a pénzügyi konszolidáció elengedhetlenné vált.

Több mint negyedszázaddal ezelőtt Európa nyugati felében és a kelet-közép-európai országokban egyaránt nagy várakozásokkal, reményekkel és illúziókkal tekintettek a rendszerváltás nyomán létrejött új helyzetre, amelyre nem voltak, nem lehettek megfelelően felkészülve. A nyugat-európai országok alkalmazkodó politikai partnereket, a vállalatok új, olcsó, kedvező termelési telephelyeket és könnyen meghódítható új piacokat reméltek Kelet-Közép-Európában. A működőtőke-beruházásoknak a magyar vállalatok növekedésében játszott szerepét részletesen elemzi: [KATONA (2015)]. A térség keleti felének országai gyors felzárkózásban, mielőbbi integrációban és a Nyugathoz hamar közelítő életszínvonalban bíztak, s azt remélték, hogy mindez nagyobb megrázkódtatások, bizonytalanságok és túl nagy áldozatok nélkül elérhető. Harminc évvel

később, 2020-ban megállapítható, hogy az átalakulás terhei és költségei a vártnál nagyobbak lettek Kelet-Közép-Európában.

Gazdasági, pénzügyi téren valamennyi EU-tagország fő feladatai közé tartozik, miként lehetne egyszerre biztosítani a fenntartható, hosszú távon stabil, jó (javuló) struktúrában végbemenő, környezetbarát és versenyképes fejlődés keretfeltételeit a pénzügyi fenntarthatóság, majd a fiskális és monetáris stabilitás egyidejű megteremtésével együtt [HALMAI (2014)].

Ez a tény felértékeli a kelet-közép-európai országokat a befektetők számára, és különösen jelentős az a tény, hogy egyszerre valósul meg a stabilitásorientált gazdaságpolitika és az EU-átlagot jóval meghaladó gazdasági növekedés. (Magyarországon a növekedés üteme jelenleg az EU-átlagnak több mint kétszerese.)

Európa gazdasági, pénzügyi pozícióinak javításához átfogó, a fenntartható fejlődés feltételrendszerét megteremtő gazdaságpolitikára van szükség. A felemelkedés kulcstényezőire kell összpontosítani [VIDA (2015)]. Tartós fejlődést kell indukálni, a növekvő gazdaságban keletkező jövedelemnövekedés alapot teremthet a belföldi megtakarításokra, amelyeket minél hatékonyabb reál (termelési) beruházásokra kell fordítani. Észszerű szabályozással biztosítani kell, hogy a termelés profitrátája magasabb legyen, mint a hitelkamatok. 2020-ban megállapítható, hogy a stabilitásorientált, kiegyensúlyozott államháztartás felé haladó és egyúttal a gazdasági fejlődést ösztönző, a tartós növekedési pályára állítást megvalósító konzisztens gazdaságpolitikai stratégia vezethet sikerre.

A szerves fejlődés megalapozásának döntő tényezője a humán erőforrás fejlesztése, ez a hatékony foglalkoztatás-növelés bázisa. A közoktatás, a tudomány, a kutatás-fejlesztés, a kultúra és az innováció egységes láncolatot alkotva, együtt határozza meg az országok fejlesztési kilátásait. Ezekre a területekre a két világháború között éppen a világgazdasági válság körüli években Magyarország és Finnország költöttek relatíve a legtöbbet, akkori nemzeti jövedelmük mintegy 15%-át. (Ez a jelenlegi GDP-adatokkal nem hasonlítható össze, de a jelenlegi kiadásoknál nagyságrendileg nagyobb arányt jelentett.)

Korunkban az országok felemelkedése és versenyképessége négy fő terület fejlődésétől függ: 1. az egészségügy, 2. az oktatás, tudomány, kutatás-fejlesztés és innováció, 3. az infrastruktúra, különösen a közlekedés és az információs és kommunikációs technológia, 4. a környezetgazdaság fejlődési dinamikájától. Mindazok az országok felemelkedtek, amelyek ezeket a kulcsterületeket dinamikusán fejlesztették, és mindazok hanyatlottak, amelyek ezeket elhanyagolták. E négy terület Kelet-Közép-Európában és különösen Magyarországon rendkívül gyengén finanszírozott, még a hasonló fejlettségű országok átlagához

viszonyítva is. A felzárkózás megalapozásánál, az államháztartási kiadások tervezésénél ezzel sürgősen számolni kellene. A magyar gazdaság versenyképességének javítása átfogó koncepciót és konzisztens stratégiát igényel. A teendőkről komplex elemzést nyújt: [SZALAI–KOLOZSI (2017)].

Az Európai Unióban, benne Magyarországon is súlyos gondot jelent, hogy a tagországok jórésze az említett területek fontosságának hangsúlyozása ellenére a megtermelt GDP-jéhez viszonyítva 2018-ban kevesebbet költött egészségügyre, oktatásra és környezetvédelemre, mint 2008-ban a válság előtt, illetve 2009-ben a válságban. Az egészségügyre Magyarország 2008-ban GDP-jének 4,9%-át fordította, 2009-ben 5,2%-át, 2018-ra ez az arány a GDP 4,7%-ára csökkent. Oktatásra Magyarország 2008-ban a GDP 5,3%-át költötte, 2009-ben 5,4%-ot, 2018-ban pedig 5,1%-ot. A környezetvédelmi kiadások aránya a GDP-hez viszonyítva Magyarországon a 2008. és 2009. évben 0,6%-ról, 2018-ra 0,4%-ra csökkent [EUROSTAT (2020)].

Ezek a kedvezőtlen tendenciák több EU-országban is jelentkeznek. 2008–2018 között az egészségügyi kiadások GDP-hez viszonyított részaránya Magyarországon kívül még hét EU-országban csökkent (a mediterrán és a balti országokban). Az oktatási kiadások a GDP-hez mérten 2008–2018 között az EU-ban kilenc országban nőttek (a skandináv országokban, Ausztriában, Belgiumban, Németországban, Horvátországban és Romániában), a többi tizenkilenc tagállamban viszont mindenütt csökkentek. A környezetvédelmi kiadások/GDP-arány Magyarország mellett még további tizenhat EU-tagországban csökkent. E területek súlyának csökkenése hozzájárul Európa térszűkítéséhez a világgazdaságban [EUROSTAT (2020)].

Korunkban négy fő folyamat zajlik: 1. a globalizáció, 2. az integráció, 3. a nemzetállamok szerepének átalakulása, 4. a regionalizmus és szubregionalizmus erősödése. A globalizációnak, a világméretű összefonódás, az egymásra utaltság és a függési rendszerek kialakulásának és erősödésének egyaránt vannak pozitív, semleges és negatív hatásai. Pozitív hatású a fejlődésre: a tudományos vívmányok, az orvosi technika, a gyógyszerek, a K+F eredményeinek világszintű elterjedése, az információs és kommunikációs technikák globális elérhetősége, a földrajzi távolságok összezsugorodása – a légi közlekedés révén globálisan, a korszerű közúti és vasúti hálózatok révén lokálisan –, a távolsági turizmus lehetőségei, az egyének és a vállalatok nemzetközi mozgásterének növekedése, a szabad pénzváltás és pénzáttalások lehetősége és hosszan sorolhatjuk tovább. E pozitív vívmányokhoz való hozzáférés nagyban javította az élet minőségét az elmúlt évtizedekben, ugyanakkor a hozzáférés lehetőségei egyenlőtlenek és a differenciálódás is felgyorsult a világgazdaságban.

Az Európából kiáramló külföldi közvetlen beruházások (FDI) egyszerre jelentik a tőke, a technika és a munkahelyek exportját, a beruházások és a munkahelyek külföldre telepítését, de egyúttal új hazaiakat is teremtenek, nagyságrendben kisebb számban, de jóval nagyobb hozzáadott értékkel. A vállalatoknak versenyképességük javításához a termelési értékláncok egyre magasabb szintű szegmenseibe kellene és érdemes bekapcsolódniuk [SZALAVETZ (2019)].

A 2008–2009-es válságon túljutott a világ, de a gyökerei megmaradtak és végig kísérték a 2010-es évtizedet. A reálgazdasági növekedés beruházásokat igényel. Ehhez pedig tőkére, a beruházások megtérülését biztosító környezetre, vásárlóerő-növekedésre és piacbővülésre egyaránt szükség van. A beruházások növelését reál megtakarításokra kell alapozni, mert a kizárólag hitelből való növekedés korszaka lejárt. A beruházások azonban csak akkor valósulnak meg, ha a várt (kalkulált) jövőbeni nyereség biztosított, azaz megéri beruházni. A másik fontos feltétel a piacok bővülése. Csak akkor érdemes bővíteni a termelést, ha a piacon a felvevőképes, azaz a fizetőképes kereslet növekszik. Ennek biztosításában a nemzetgazdasági ösztönző gazdaságpolitikának és az előrettekintő, stabilan jól kalkuláló vállalati politikáknak döntő szerepe van.

A fenntartható fejlődés biztosításához fontos figyelembe venni, hogy minőségi változások mentek végbe a gazdasági-társadalmi struktúrákban. A nem-anyagi javak és szolgáltatások súlya és jelentősége megnőtt a termelésben és a fogyasztásban. A növekedés mennyiségi alakulásán túl mindinkább a komplex fejlődésre helyeződik a hangsúly. Ez a gazdasági, társadalmi és környezeti tényezők együttes figyelembevételét és összhangját igényli.

Az országok jóléte és jövője szempontjából kulcskérdés, hogy lesz-e elég munkahely és megfelelően kvalifikált munkaerő. A munkahelyteremtést a termelési költségek és a piacbővülés alakulása mellett a technológiák és a nemzetközi munkamegosztás alakulása is jelentősen befolyásolja. A munka jövőjével kapcsolatban az oktatás-képzés, továbbképzés, szakképzés színvonala és struktúrája döntő jelentőségű.

A tartós növekedés elérésének fontos kérdése, hogy miként alakul a potenciális növekedés trendje és hogyan viszonyul ehhez a ténylegesen megvalósuló (aktuális) növekedés. Az utóbbi tartósan nem haladhatja meg az előbbit. Ha igen, akkor trendváltásról kell beszélni. A valóságban a rendelkezésre álló növekedési potenciál minél jobb kiaknázására van szükség.

A fejlődés pályafüggősége és az útválasztás problémája egyszerre van jelen az országokban. A növekedés tényezőire jól építő, ösztönző gazdaságpolitika táגיthatja a mozgásteret. Ez azért is fontos, mert válság esetén növeli az országok védekező- és ellenállóképességét (rezilienciáját és rezisztenciáját). Ezért a

tudásalapú gazdaság és társadalom kiépítése egyben a fenntartható gazdasági növekedés biztosításának és a felemelkedésnek a legjobb útja.

6. Összefoglalás és következtetések

Tanulmányomban a növekedésösztönzés fő elméleti, makrogazdasági és gazdaságpolitikai tényezőit elemeztem.

1. Lehetséges-e és szükséges-e a gazdasági növekedés korunkban, nem terheli-e meg végzetesen Földünket? Lehet-e egyáltalán tartós, hosszú távon fenntartható növekedés véges, korlátos erőforrásokkal rendelkező Földünkön? A válasz lényege, hogy a GDP növekedése úgy is végbemehet, sőt, egyre inkább úgy kell megvalósítani, hogy a termelés értéke ne többletanyag és energiaráfordítás mellett nőjön, hanem ugyanannyi vagy egyre kevesebb nyersanyag- és energiafelhasználással állítsunk elő egyre több hozzáadott értéket, kvalifikáltabb munka, *know-how* révén, azaz tudásigényes termeléssel. Száz egységnyi előállított értékben egyre kevesebb legyen a nyersanyag és az energia értéke és minél több a hozzáadott érték. Így a nem-anyagi termelés és szolgáltatások értéke és aránya nőhet a GDP-hez viszonyítva. Korunkban már egyre inkább indokolt a növekedésen a fenntartható fejlődést érteni. (Ha így értjük, akkor a növekedés fogalma továbbra is jól használható.)
2. A közgazdasági elméletek történetében az elmúlt nyolcvan évben számos releváns elmélet született, amelyeknek a növekedésre, a versenyre és a versenyképességre vonatkozó fő megállapításait összefoglaltam a tanulmányban. A második világháború után a keynesianizmus, majd a neokyesianizmus, a modern növekedési elméletek, az institucionalizmus, a behaviorizmus és a monetarizmus egymással vitatkozva, gyakran gyökeres ellentétben, számos fontos szemponttal járultak hozzá a növekedés elemzéséhez és fontos gazdaságpolitikai üzeneteket is megfogalmaztak. Úgy gondolom, hogy az elméletek terén is jelentős fejlődés tanúi vagyunk. Részint az elemzések történeti, matematikai-ökonometriai, multidiszciplináris eszköztára bővült és komplexitásuk növekedett. A növekedés egyes tényezőinek hangsúlyozásától az út korunkra elvezetett a fejlődésgazdaságtanig, sőt a gazdaságon túlmenő komplex fejlődéstan létrejöttéhez, amely a gazdasági fejlődés vizsgálatát holisztikus szemléletben szervesen összekapcsolja a történelmi, társadal-

mi, szociológiai, társadalompszichikai és az etikai tényezők vizsgálatával.

3. Európában különböző fejlődési-fejlesztési modellek léteznek egymás mellett.

A „stabilitással a növekedésért” mottó alapján működik a rajnai modell, főleg Németországban, Ausztriában és Hollandiában. Ennek pillérei a gazdasági és pénzügyi stabilitás, amelyben a gazdaságpolitikát a gazdasági-pénzügyi egyensúlyra törekvés, a kiszámíthatóság, az alacsony infláció és a magas szintű foglalkoztatás, a külkereskedelmi és fizetésimérleg-egyensúly vagy -többlet elérésére való törekvés jellemzi. A stabilitást fontos növekedésösztönző tényezőnek tekinti, az alacsony infláció pedig egyúttal költség- és versenyképességi előny a nemzetközi versenyben, a magasabb inflációjú országokhoz képest.

A mediterrán modell (főleg Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban és Portugáliában) a növekedésösztönzésre épít, az állam aktív és gyakran közvetlen szerepvállalását tartja szükségesnek. Deficitfinanszírozás, államháztartási hiányt és nyomában adósságfelhalmozást is vállalva, abban a reményben, hogy a mesterségesen generált pótlólagos GDP-növekedés hasznából, az így megnőtt adókból szanálni lehet a költségvetést és a pótlólagos növekedési ütem is fennmaradhat. A hitelből megvalósított beruházások és munkahelyek révén megnőhet a foglalkoztatás. Így a foglalkoztatás bővítése nyomán megnő a munkavállalók jövedelme és fogyasztása, ezáltal megnőnek az állam SZJA- és ÁFA-bevételei is. A mediterrán modell jelszószerűen: „növekedéssel a stabilitásért”.

A közép- és kelet-európai út harminc éve, az 1989–1990-es rendszerváltás nyomán jött létre. A rendszerváltó országokat közös és eltérő vonások egyaránt jellemzik. Közös vonás a polgári parlamentáris demokrácia, a többpártrendszer, a demokratikus intézmények, a piacgazdaság útjára történt visszatérés és a kelet-nyugati kettéosztottság felszámolása saját erőfeszítések és döntően saját teherviselés révén. Az EU-integrációhoz való szoros kapcsolódást, társulást, majd csatlakozást szintén elsősorban a közép-kelet-európai országok kezdeményezték, majd az átalakulási folyamat terheit legnagyobb részben maguk fedezték, míg a béke, az integráció és a térség piacbővülésének osztlékát döntően az EU és vállalatai kapták meg. A térség országai a hitelfelvétel nyomán folyamatosan kamatokat és törlesztést fizetnek, a külföldi közvetlen beruházások (FDI) működése kapcsán pedig nagymértékben megnőtt a

profitrepatriálás, ami a jövedelemkiáramlás fő tényezője. Közép- és Kelet-Európa hátránya, hogy nem tudott szervesen kifejlődni és kiteljesedni a szociális piacgazdaság rajnai modellje. (A skandináv és angolszász modellek pedig még kevésbé alkalmazhatók térségünkben, ezért e tanulmányban ezeket nem elemeztem). A felzárkózás érdekében jelentős gazdaságpolitikai lépéseket tesznek a térség országai, a lemaradás több tényezője viszont fennmaradt: alacsony, sokáig csökkenő bérhányad, a strukturális fejlettségi különbségek, a szakképzett munkaerő jórészenek elvándorlása, a hazai megtakarítások és saját forrású beruházások nem elegendő volta. A kelet-közép-európai országok között jelentős történelmi különbségek vannak, eltérő évszázados, sőt évezredes gyökerű fejlődési sajátosságok nyomán. Gazdasági és társadalomszerkezeti, intézményi, kulturális és civilizációs hozományuk eltérő volt. A rendszerváltás utáni közös kérdésekre ezért különböző gazdaságpolitikai válaszokat adtak. A forrásaikat is másképpen hasznosították. Lengyelország sikeresen elkerülte a recessziót a 2008–2009-es válság idején. Csehországnak sikerült újraélesztenie és modernizálnia hagyományos történelmi iparágait, Magyarország pedig 2010 után igen eredményes volt az új munkahelyek teremtésében. Kelet-Közép-Európa sorsát a XXI. század harmadik évtizedének küszöbén új erőviszonyok, adottságok, fokozatosan tágítható keretek határozzák meg. A globalizáció kihívásai és feltételrendszere nemcsak költségnyomást jelentenek, hanem új gazdaságpolitikai válaszok keresésének kényszerét is a követhető fejlődési út kialakításában.

4. Korunkban a gazdasági és a társadalmi fejlődés meghatározó tényezőjévé vált az emberi erőforrás, amely a tudás- és értékteremtő társadalom alappillére, ezért annak képzése, megbecsülése és megfizetése alapvetően fontos. Ezzel ellentétben, hogy az USA-ban az 1970-es évek közepe, Európában az 1980-as évek eleje óta a gazdasági növekedés haszna több mint 90%-ban a népesség leggazdagabb 1%-ának jut, ami a jelenlegi újraelosztás rendkívül igazságtalan és káros voltát tükrözi. Az újraelosztás arányainak alapvető megváltoztatására van szükség, az élő munka adóterhének nagy részét át kellene terhelni a tőkére, a profitok fokozott megadóztatása révén. A GDP felhasználásában az egészségügy és az oktatás arányát és szerepét növelni szükséges, mert a 2008–2018-as időszakban számos EU-tagországban, köztük Magyarországon is mindkét terület részesedése csökkent a kiadásokban a GDP-hez viszonyítva.

A fejlődésben – a gazdasági tényezőkön túl – döntően fontos szerepe van a kultúrának és az erkölcsnek. Korunkban többek között Huntington

elemezte a világ civilizációinak különbségeit, és azok eltérő jellegének igen fontos szerepet tulajdonított a civilizációk közötti konfliktusokban. Lényegesnek tartom a kultúra és a civilizáció megkülönböztetését. A kultúrák döntő szerepét – a történelmi tanulságokat levonva – mélyen elemezte Oswald Spengler. A kultúra és erkölcs lényegi összefüggésére mutatott rá Albert Schweitzer, aki máig ható érvénnyel fogalmazta meg:

„A kultúra lényege az egyén, valamint a társadalom erkölcsi tökéletesedése. Viszont minden szellemi és anyagi fejlődés kihat a kultúrára. A kultúra igénylése tehát az általános haladás igénylése, annak tudatában, hogy a legfőbb érték az erkölcs. Bármilyen nagy jelentőséget is tulajdonítunk az emberi tudásnak és képességeknek, nyilvánvaló, hogy csak az erkölcsi célokra törő emberiség részesülhet teljes mértékben az anyagi haladás áldásaiban és győzheti le ugyanakkor a vele járó veszélyeket” [SCHWEITZER (1974), 121. old.].

Irodalomjegyzék

- Kenneth J. ARROW : The Economic Implications of Learning by Doing. *The Review of Economic Studies*, vol. 29., no. 3. (1962) 155. – ARROW (1962)
- Kenneth J. ARROW: Classification Notes on the Production and Transmissions of Technical Knowledge. *The American Economic Review*, vol. 59., no. 2. (1969) 29. – ARROW (1969)
- BOTOS József: *Nemzetközi versenyképesség és árforradalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. – BOTOS J. (1982)
- BOTOS József: Versenyképesség-elemzés: fogalmi körüljárás, hazai esélyek. In: FARKAS Beáta – LENGYEL Imre (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. Szeged, JATE Press, 2000. 218–234. – BOTOS J. (2000)
- BOTOS Katalin: Piac és államtörténeti áttekintés. In: BOTOS Katalin – KÖRÖSI István: *Nemzetközi gazdasági ismeretek*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 325–349. – BOTOS K. (2005)
- BOTOS Katalin: Európa kettős szorításban. In: FARKAS Beáta (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. Szeged, JATE Press, 2007. 33–47. – BOTOS K. (2007)

- J. Maurice CLARK: Business Acceleration and Law of Demand: A Technical Factor in Economics Cycles. *The Journal of Political Economy*, vol. 25. (1917)
- Ronald H. COASE: The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. no 1. (1960) 1–44.
- CSABA László: *Európai közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai, 2014.
- CSÁKI György (szerk.): *A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest, Napvilág, 2009.
- CSATH Magdolna: *Kiművelt emberfők nélkül?* Budapest, Kairosz, 2011. – CSATH (2011)
- CSATH Magdolna: *A múltból a jövőbe: Gazdasági-társadalmi dilemmáink*. Budapest, Kairosz, 2017. – CSATH (2017)
- CSATH Magdolna: *Bevesszük a kanyart? Tudás – érték – jövő*. Budapest, Kairosz, 2019. – CSATH (2019)
- EVSEY D. DOMAR: Expansion and Employment. *The American Economic Review*, no. 3. (1947)
- EUROSTAT: *General Government Expenditure*. COFOG. Brussels, Eurostat, 2020.
- FARKAS Beáta: *Piacgazdaságok az Európai Unióban*. Budapest, Akadémiai, 2017.
- FARKAS Péter: *A világgazdaság ingtag helyzetének mélyebb okairól*. Budapest, MTA VKI, 2011.
- John K. GALBRAITH: *The Age of Uncertainty*. London, BBC, 1977.
- HALMAI Péter: *Krisis és növekedés az Európai Unióban*. Budapest, Akadémiai, 2014.
- ALVIN HANSEN: *Business Cycles and National Income*. New York, Norton, 1951.
- ROY HARROD: *Toward of Dynamic Economics*. London, Macmillan, 1948.
- John HICKS: *The Theory of Wages*. New York, Peter Smith, 1948. – HICKS (1948)
- John HICKS: *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*. Oxford, Clarendon, 1950. – HICKS (1950). Magyarul: John HICKS: *Hozzájárulás az üzleti ciklusok elméletéhez*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.
- John HICKS: *Capital and Growth*. Oxford, Oxford University Press, 1965. – HICKS (1965)
- Warren P. HOGAN: Technical Progress and the Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 40., no. 4. (1958)

- KÁDÁR Béla: Deficitjeink. *Pénzügyi Szemle*, 2008/2. 171–182.
- Klára KATONA: How Components of FDI Impacted the Growth of Hungarian Companies during the Last to Decades. In: KATONA Klára – KÖRÖSI István (szerk.): *Felzárkózás vagy lemaradás? A magyar gazdaság negyedszázada a rendszerváltás után*. [Heller Farkas Könyvek 2.]. Budapest, Pázmány Press, 2015. 123–140.
- Klára KATONA: Impact of Knowledge Capital on the Production of Hungarian Firms. *International Advances in Economic Research*, vol. 24., no. 2. (2018) 135–146.
- Charles KENNEDY– Antony P. THIRLWALL: Technical Progress? A Survey. *The Economic Journal*, vol. 82., no. 325. (1972)
- Charles KENNEDY: Induced Bias Innovation and the Theory of Distribution. *The Economic Journal*, vol. 74., no. 295. (1964)
- István KÖRÖSI: Growth, financial disequilibria, employment and competitiveness – past and future. *Heller Farkas Papers*, vol. 7., no. 1. (2009) 111–132.
- István KÖRÖSI: The renewability of the social market economy in the European Union. *Kritische Zeiten*, Wien, no. 1–2. (2016) 2–19.
- Michael E. PORTER: *The competitiveness of nations*. London, MacMillan, 1998.
- Joan ROBINSON: *The Accumulation of Capital*. London, Macmillan, 1956. – ROBINSON (1956)
- Joan ROBINSON: The Second Crisis of Economic Theory. *The American Economic Review*, vol. 62., no. 2. (1972) – ROBINSON (1972)
- Wilhelm RÖPKE: *Jenseits von Angebot und Nachfrage*. Erlenbach–Zürich, Rentsch, 1958. – RÖPKE (1958)
- Wilhelm RÖPKE: *Emberséges társadalom – emberséges gazdaság*. Budapest, Aula, 2000. – RÖPKE (2000)
- SCHLETT András: *Államháztartás és szakpolitikák*. Budapest, Pázmány Press, 2018.
- Theodore W. SCHULTZ: *Investment in Human Capital*. 1962. Magyarul: Theodore W. SCHULTZ: *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- Albert SCHWEITZER: *Életem és gondolataim*. Budapest, Gondolat, 1974.
- Robert M. SOLOW: A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70., no. 1. (1956) 68. – SOLOW (1956)

- Robert M. SOLOW: Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 39., no. 3. (1957) – SOLOW (1957)
- Robert M. SOLOW: Technical Progress, Capital Formation and Economic Growth. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, no. 52. (1959) – SOLOW (1959)
- SZALAI Ákos – KOLOZSI Pál Péter: Mit kell tennünk egy versenyképesebb magyar gazdaságért? *Polgári Szemle*, 2017/12. 183–195.
- SZALAVETZ Andrea: *Globális értékláncok, szakosodás és feljebb lépés: Magyarországi feldolgozóipari leányvállalatok tapasztalatai*. Budapest, Napvilág, 2019.
- Krisztina VIDA: Analysing Catching-up Trends of the Visegrad Countries: Heading Towards more Convergence? In: KATONA Klára – KŐRÖSI István (szerk.): *Felzárkózás vagy elmaradás*. [Heller Farkas Könyvek 2.]. Budapest, Pázmány Press, 2015. 177–194.
- Oliver E. WILLIAMSON: The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach. *The American Journal of Sociology*, vol. 87., no. 3. (1981) 548–577.